

АНДРІЙ ГОСПОДИН

МАЗЕПА

у СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Вінніпег

1987

Канада

Накладом Читальні „Просвіти“ у Вінніпегу

Andrew GOSPODYN

Андрій ГОСПОДИН

MAZEPA IN THE WORLD LITERATURE

МАЗЕПА У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Обкладинка: Пилип Вакуленко

diasporiana.org.ua

Published by

Ukrainian Reading Association «Prosvita»

Winnipeg

1987

Canada

Накладом Читальні «Просвіти» у Вінніпегу

Вінніпег

1987

Канада

Гетьман Іван Мазепа

ЩО ВАРТ ПРИГАДАТИ

Книжка, яку оце читач за хвилину розгорне, — буде мабуть і для нього і для тих, що після та поруч нього читатимуть її, небудь якою сензацією. Описане в ній — у головних зарисах загально відоме, але водночас, — аж дивно, — так прислонене та приспане, що авторові її, п. Андрієві Господинові, варт окремо дякувати за чергове зусилля демаскувати в ній найбільшого і справді опирного своєю кровожадністю злочинця вселюдської історії та за намагання автора огрясти з півсонности зокрема нас, українців. На нас бо зуби московської потвори постійно розкриті й віки вже стікають слиною її люті та охоги за одним замаром проковтнути нас без решти, викреслити нас з усіх анналів і літописів світу та вимазати з майбутніх мап так, щоб і сліду по нас не залишилося.

Ці ствердження, які читач щойно прочитав, і йому, і нашій спільноті, і всьому нашому народові напевно знані: безчисленні злочинства Москви описані у нашій науковій, публіцистичній, документальній та мемуаристичній літературі вже так широко й обильно, що можна говорити не про полицю чи стінку для таких публікацій, а просто про окрему бібліотеку для їх розгляду, студій, використання та доповнювання щораз новими і свіжими свідченнями. Картинно кажучи, така бібліотека спливла б постійно кров'ю і сльозами її жертв і аж дивно, що ця кров не підвищує температури сердець безлічі наших людей та дозволяє їм спокійно спати і зав'язувати сало.

Для автора цієї книжки, колишнього хорунжого Української Галицької Армії, який активно, на полі бою, з такими, як він, протиставився московському дияволу, такий спокій не існував і не існує, а зойк з рідної України не губиться у віддалі від неї. По-воляцькому насторожений і свідомий своєї старшинської присяги, наш автор від першого свого кроку на канадській землі та від першої зустрічі з раніш сюди прибулими земляками не відклав зброї в дальшій боротьбі проти цього ехидно злющого та хитрого ворога, проти якого йшов колись в атаку з багнетом на

стрілецькому крісі. Він тільки змінює зброю, бо й кремлівська потвора змінювала, змінює та буде змінювати її щораз, — і наш автор теж на землі Канади протиставив свою вояцьку стійкість наступові ворога на bastiони нашого тут організованого життя, скріплював своєю буденною працею міць цих українських фортець, боронив їх словом і, як було треба, своїм п'ястком, показував іншим і вів їх у протинаступ. Бо й тут, — тут на канадській землі, — Москва була і є рішена вигублювати нас, українців, до останнього і для цього вона мала не тільки необмежені фонди та допомогу своїх агентів, але й знаходила серед наших людей своїх форналів найгіршого психічного калібру, які за Юдин гріш та покленання по плечі готові були і є продати своїх братів та нищити їх здобутки й зусилля гірш самого московського ката.

В час, коли друкується ця книжка, доказів на таку роллю нашого архихама непотрібно. Найновішим з цих доказів треба вважати запеклість, з якою українка кров'ю і тілом, п-і К., яка попала була до Вінніпезької Шкільної Ради, поборювала показ фільму про Сталінський голодомор України 1932-33 років у школах та здвигнення пам'ятника жертвам цього організованого Москвою й найбільшого в людській історії народовбивства. Наступ білої чи червоної північної потвори напевно був би нікудишній, якби не рідні Каїни, — і, напевно, паралічування їх затій та плянів вимагатиме від нашої спільноти у вільному світі ще неоднієї нашої напруги та конратаки.

У тому, що ця книжка виходить друком коштом автора, саме в час посилених наступів Кремля на українців у вільному світі, є своя історична зумовленість, ми сказали б — це просто з волі Бога судилося їй побачити саме тепер світ Божий і піти між наших земляків. Факти, що їх при своїй праці та журналістичній справності зміг зібрати п. Андрій Господин хочби з такого відносно невеличкого відтинку часу, як панування гетьмана Мазепи та його бій проти тодішньої Москви, напевно пригадають тим, що збуденніли якоюсь мірою на вичислювання і реєстрацію московських злочинів. Ще і ще раз давно знає:

Москва не змінюється, — вона вродилася, зросла і діє й сьогодні якоюсь пекельною їддю. Але протидія таких, як

автор цієї книжки і тисячів-тисячів таких, як він — це доказ, що її злоба й лють мають свої межі й Москва остаточно перестане діяти. І той момент буде моментом, коли Бог щераз скине чорта у пекло.

А. Курдидик

МОСКВА — ЦЕ АЗІЯ. УКРАЇНА — ЦЕ ЄВРОПА

Пропаганда московсько - комуністичних імперіялістів про «воз'єднання» України з «братнім російським народом» ведеться вперто. В часописах, брошурах, книжках, енциклопедіях і промовах товчуть, що російський, український і білоруський народи походять з єдиного кореня древньо-руської народности, яка створила древньо-руську Київську Русь та що «прогресивна російська культура благородно впливала на розвиток всієї української культури».

Витягніть з цієї нахабної мішанини московсько - комуністичних істориків якийсь логічний висновок, коли речева документація говорить далеко не про такий історичний зміст «старшого брата», як його пропагують.

Наприклад, московський публіцист, князь Ухтовський, писав ще в 1900 р.: «Це найбільший абсурд, коли уперто не хочуть визнати той безперечний факт, що росіяни є азіяти і що слов'янство — це тільки «поліровка» на нашій нації. Треба визволитися від застарілої думки, що монгольство вороже нам: навпаки, це той конституційний елемент, якому Росія завдячує свою велич та з якого виростає її політична місія».

Н. С. Трубецкой говорить: «Монголи формували історичні завдання Москви, поклавши початок її політичній єдності й основам її основам її політичного ладу... Та культура, яка за часів Петра I живе й розвивається в Росії, — це органічне й посереднє продовження не московської, а київської, української культури».

Н. Леонтьєв виразно підкреслює: «Росія з азійськими володіннями, — це цілий світ окремого життя, окремий світ».

С. А. Хомяков признає, що «Росія прийняла у своє лono багато різних племен фінів, татар, сибірських тунгусів і інших, — але ім'я дістала від руського народу (Национализм и национальное воспитание)». А знавець російської проблеми Есаад Бей у своїй книжці «Змова проти світу», простудіювавши Московщину й азійські народи, пише про це ширше:

«За першої української держави, за великого князівства Київського, — каже він, — Україна була європейською країною. Українська держава за князя Ярослава Мудрого ввійшла в династичні зв'язки з майже усіма визначними європейськими династіями. Перегляньмо ці зв'язки: сам князь Ярослав був одружений з шведською королівною Іриною, дочкою князя Оляфа; дочка Ярослава Ганна вийшла заміж за французького Генриха I, потім сама була королевою Франції; друга дочка Єлисавета була дружиною норвезького короля Андрія I; син Ярослава Всеволод оженився з візантійською царівною; син Святослава — з сестрою Трієрського єпископа Бургарда. Ці династичні та, вслід за ними, союзні й політичні зв'язки з Європою підняли були високо значення й авторитет української держави в усій Європі. Все культурне життя краю визначувала Європа, взаємини між Європою та Україною були тісні та всевічні, — і даремне ленінсько - марксістські «історики» аж захлитуються в намаганні доказати й переконати молоде покоління, що «розвиток продуктивних сил і суперечності, що виникли всередині фєвдального ладу (?), привели до розпаду Київську Русь».

«Тоді, — пише далі Есаад Бей, — кінчилася Європа на східних границях України. Москва була Європі незнана. Дочки московських князів не виходили заміж за європейських королів, а за татарських ханів і з кров'ю степів у багнища Москви ввійшов світогляд татарсько - монгольської культури. На фінсько - монгольським північному сході, над степовими ріками, постало, як член великої татарсько - монгольської імперії, князівство Московське. Простора азійська степова держава Джингісхана і його наслідників створила з рябої мішанини монгольсько - татарсько - фінських і інших племен одну імперію, яка мала своє глибоке коріння в монголо - китайській культурі.

Велике князівство Київське, як відомо, непокоїли степовики, — половці, печеніги, монголи, татари та інші. Степи Монголії, звідки ці народи походять, лежали на границі Китаю. Китай і своєрідна культура монголо - сибірських країн формували їх світогляд. Поміж європейською культурою старої Київської України та степовою культурою східних народів ніколи не було ніякого проходу. Вла-

да степу мала в собі завжди щось пекельне для мешканців України. Вона почувалася в Україні наче у примарному світі тіней. Для неї українці не були людьми. З українцями можна було жити тільки в стані природної ворожнечі та невпинної війни. В такому розумінні степовики були деструктивні. Їхня замкнена в собі, закінчена в формах культура не терпіла контакту з чужою у своїй суті культурою Європи», — каже Есаад Бей. Або: велике Київське князівство впало від ударів степовиків, а не від «суперечностей і фвдального ладу».

Після упадку монгольсько - татарської держави наслідницею її стала Московщина. Вона дістала у спадщині край, кров і культуру монгольсько - татарських ханів, а з ними і старе завдання володарів степу — приборкувати ворожі державі сили степу. Правда, боротьби між азійськими степами та державою не вдалося ніколи закінчити. Московщина ввела китайський церемоніал і встановила необмежену владу князя, але супроти людей, що жили по лісах, на багнах та у степах і дістали душу кочовика, вона таки була безсильна. Цієї спадщини держава не могла з корінем вирвати, вона могла її в найкращому випадку скувати в кайдани. Часом здавалося, що сильний п'ястук царів і князів її остаточно здушив. Але тоді знову вибухали бунти по степах, азійські орди бродили краями. Державний елемент залишався раз-у-раз переможцем, держава росла чужим коштом, потім зайшла в Україну - Європу. Поволеньки, підступно, московська Азія почала приглядатися до Європи; знову, як за київських великих князів хозари, печеніги, половці, монголи й інші — зустрілися два замкнені в собі ворожі один одному культурні світи, — Київ і Москва, поміж якими не було проходу. Від часу, коли Богдан Хмельницький прийняв протекцію московського царя над Україною, боротьба українського народу ніколи не припинялась. Цю історичну помилку Хмельницького засудив не тільки український народ, але й інші європейські держави, зокрема Франція й Англія, що перестерігали гетьмана України не робити цієї помилки. Більше цього, коли після захоплення влади у Московщині цар Петро I назвав себе царем всієї Росії (вкрав назву Русь від України), щоб увійти до Європи, якої він ніколи не зрозумів,

французький уряд запротестував був проти цього нахабства, мовляв, він не має права називати себе царем краю, який до нього не належить та ніколи не належав.

На закінчення ще один рафінований підступ московського імперіялізму. Московський генерал Кауфман захопив був Узбекію у 1868 році, стероризував населення і територію її прилучив до царської московської імперії. Узбеки мають народне повір'я, що хто захопить їхнє святе місто Саттарканд, де похований вожд Тамерлян і його приятель Мір Сайд, — той має право володіти над народом. Московські імперіялісти - комуністи використали ці народні повір'я, розвалили пам'ятник і, як пише Гаролд Лемб у кн. «Тамерлян», — «розкопали гробовець Тамерляна, а його кости забрали до Москви».

Время і Бакунін, московський анархіст, писав у своїй історіософії: «Крім великоруського народу є ще український... що зробив велику помилку, прийнявши в 17 ст. протекцію російського царя»...

СПРОБИ СПОТВОРИТИ МАЗЕПУ

Гетьман Іван Мазепа належить до тих постатей в українській історії, що своєю діяльністю і вчинками найвиразніше виявляють найвищу мету українського народу. Такі постаті оточені завжди, з одної сторони, найбільшим захопленням і, з другої сторони — у ворогів — зустрічаються з найбільшою ненавистю.

Прізвище Мазепа, що перейшло нашу історію, як символ боротьби України проти Московщини за свою повну незалежність, — це прізвище в народі велике, вседюче та безсмертне.

Історики й літератори всяко оцінювали вчинки Мазепа. Більшість з них гляділа на нього, як авантюриста, як на ганебного зрадника, позбавленого тверезої політичної концепції. Тільки глибоке політичне нещастя та фанатичне засліплення з ненавистю до України та її многовікової боротьби за своє існування могло так вияснювати цей фінал історичної боротьби. З історичних документів видно, що в основі цього останнього руху лежала постійно одна й та сама політична концепція української державності та що вона зробила в часах Мазепа значну еволюцію вперед. У проектах майбутнього устрою України, який склали однодумці Мазепа (Орлик, Гордієнко, Горленко, Миревич та інші) знаходимо виразні елементи парламентарного ладу з відповідальністю міністрів та проекти серйозних соціальних реформ.

У світову літературу увів Мазепу Вольтер, змальовуючи його життя і долю у своїй «Історії Карла XII» (1731). Він також умістив у своїй книжці видуману Паском (поляком) легенду про Мазепу, прив'язаного до коня, яка з часом стала джерелом багатьох творів світової літератури, присвячених Мазепі. Водночас Вольтер зазначає, що Мазепа «вирішив досягти незалежності, створивши з України могутню державу» та що Мазепа був «чоловік сміливий, запобігливий, великий працівник, не зважаючи на його старий вік».

У 1764 р. появилася теж белетристичний твір про Мазепу в французькій мові — «Спогади Азема», автором якого є

А. Костан д'Орвіль. Головним героєм цього роману є Мазепа, гетьман України, справжній національний герой у боротьбі проти Московщини. Але в історичних подробицях автор виявляє повне незнання обставин і фактів.

Велика доба популярності Мазепа у світовій літературі починається аж в 19-тім сторіччі, в добу романтизму. Безперечно, до цього причинилася поема «Мазепа» славного поета Дж. Байрона (1788 - 1824), видана в 1818 р., але коли приглянутись уважно до Байронового «Мазепа», побачимо в ньому Вольтерівське забарвлення. Культурний та освічений західник, — Мазепа давно став предметом уваги західноєвропейських письменників, у творах яких є два гідні подиву Мазепа: перший — символ незломної боротьби за свободу та вічного горіння духа, і другий — «орел степової України», могутній князь, доля якого зв'язана з її долею. Оспіваного Байроном Мазепу бачимо й у творчості Віктора Гюго, де Вобюя, Р. Готшала, І. Шарера, графа Жюля Ресеріє, К. Рилеева та інших.

Популярність Мазепа в західному світі занепокоїла московців. Згідно з царськими розпорядженнями та анатомією, вони почали реакцію кількома слабкими романами, що ніяк не дорівнювали Байронові чи Гюго. У той же час К. Рилеев (1795 - 1826) виступив з поемою «Войнаровський», що зближалась до Байронового «Мазепа». Це заболіло до живого шовіністичного царолюбця Александра С. Пушкіна і він написав поему «Полтава», з якої зрадів сам цар Николай, згадуючи в листі до Бенкендорфа: «Но гораздо менее благородному, нежели его Полтава».

До виходу в світ поеми «Полтава» (1829) поетична творчість Пушкіна могла почванитись тодішньою читацькою публікою. Кожне нове видання поета зустрічалось з усе більшим захопленням, серед якого майже пропадали голоси небагатьох критиків — «літературних старовірів».

З появою «Полтави» стався різкий перелом у більшості обожателів Пушкіна, читачів і критиків. «Полтава» не зустріла дружнього схвалення, згідно з висловом одного з критиків, — Н.И. Надеждіна. — «Полтава» стала й для самого поета своєрідною полтавською битвою, яку він програв з читачами: «Полтава», — це справді Полтава для Пушкіна! Йому призначено було тут знайти судьбу Карла

XII... В «Полтаві», — каже цей критик, — Пушкін вперше пізнає свій упадок».

Не проминуло й року часу, як Ф. Булгарин заговорив про «завершений упадок» творчості генія Пушкіна, відзвив, який згодом піддержав у своїй оцінці молодий Бєдінський. «Майже ніхто не пізнав у «Полтаві» Пушкіна. Блискучі огненні рядки, що так правдиво зрівнювались з красою, уступили місце стисненим багатозначним рядкам, з поразкою свого призначення». «Трудно було б оглянутись і признати величність цих рядків»... — писав Анненков, а критик Полевой завважив: «Нова поема Пушкіна не зробила такого впливу на публіку, як раніше, а багатьом не мала щастя подобатися. Краса її — нова для руського читача».

В основній своїй суті «Полтава» не самостійна, а підсунена Пушкінові Байроном і Рилєєвим. В уривку із рукопису, в якому Пушкін полемізує з своїми критиками, він приводить два рядки з поеми Рилєєва «Войнаровський», що й стали зерном романтичної частини сюжету «Полтави»: обожання Мазепою дочки Кочубея. В поемі Рилєєва устами Войнаровського висловлені всі ті дії, що лягли в основу історичної частини сюжету «Полтави»: розрив Мазепи з царем Петром, Полтавська битва, поразка шведів і Мазепи. І сам Пушкін признається: «Полтава» не мала успіху. Ясно, вона не заслуговувала на те, але я був спровокований моїми попередниками (Байроном і Рилєєвим — А.Г.), щоб доказати їм, що їхні твори багато слабші; тому мій твір зовсім оригінальний, а ми за це сперечаємось» (Уривок з рукопису Пушкіна — Денник, 1831 р.).

«Оригінальність» поеми «Полтава», очевидно, заключувалась не в самостійності її картин та її сюжету, а в тім, що в трактуванні чужих, зафіксованих картин і в чужому зафіксованому сюжеті Пушкін вмисно відійшов від своїх попередників. Поет називає літературною правдивістю свою поему, щоб різкіше й наглядніше продемонструвати своє відмежування від них, як згодом і в «Медном всаднике» він, посилаючись на рядки Міцкевича, демонстрував свій відхід. Пушкін вдавав щирого приятеля Міцкевича, але коли цей написав поему «До приятелів — росіян»

*Де ви? Рилєєв той, що благородну шию
Я по-братерському колись йому стискав, —
На шибениці він: велів так цар Росії,*

*До дерева ганьби пророка прив'язав.
Рука Бєстужева, поета і жовніра,
Тепер одірвана від шаблі від пера, —
До тачки деспотом рука прикута щира...*

* * *

*Хтось, може, звабився принадою чинів,
І плазувать душа перед тираном стала,
І він поклони б'є там, де поріг царів...*

— то останні рядки Міцкевича ніби справді відносилися до Пушкіна, і він в «Мідному вершнику» відповідає, на Міцкевичівське «ненавиджу» — своїм «люблю». Цілий ряд стрічок «Мідного вершника» є також відповіддю Міцкевичеві, а вся друга половина вступу від слів «Люблю тебе, Петра твореньє...» є насправді поетичною полемікою з Міцкевичем (Студії Міцкевича і Пушкіна проф. Третьяка).

Відмежування і від Байрона і від Рилєєва видно в Пушкіна передовсім в його оригінальному зусиллі змалювати справжнє «історичне» обличчя Мазепи у своїй поемі. «Неісторичному — опоетизованому» геройському портретові Байронівського Мазепи Пушкін протиставить і змалює Мазепу так, як це робила офіційна історія.

Байрон дав у своєму Мазепі геройський образ людини «безсмертної душі», що «безстрашно глядить в обличчя смерті, не розбираючись в мірі добра й зла» — типовий зразок Байронового героя. Зображення Мазепи, прив'язаного до спини коня серед безлюдних степів, мало такі тони, що нагадувало критикам прикованого до скелі Прометей.

З погляду мистецької інтерпретації Байронового Мазепи, близьким до нього є Мазепа іншого великого французького письменника — Віктора Гюго, але найближчий до Байронового є таки Мазепа Рилєєва в його поемі «Войнаровський». Для цього московського поета символічний образ гетьмана втілює його власні «вільнолюбні» мрії, ненависть до царату та його політичний романтизм. Життя й

трагічна доля Мазепи взагалі притягали до себе поета Рилеєва і він змалював Мазепу героєм свободи: «Мазепа — вождь України, гарячий патріот, прямий громадянин, борець в ім'я свого народу». Виступ Мазепи проти Петра у Рилеєва — це «боротьба за свободу проти самодержав'я», — і цей мотив «свободи» звучить лейтмотивом у всій його поемі «Войнаровський».

А Пушкін? Він не тільки відходить від Байрона у своїй «Полтаві», він йде по лінії боротьби проти Байронівської творчості взагалі. Як відомо, в молодому віці Пушкін дуже захоплювався творчістю Байрона, і це навіть відбилося на сюжеті, композиції і психологічній характеристиці героїв у його творах (Д. Благой — «Социология творчества Пушкина»).

Творчість Байрона та його волелюбний дух двадцятих років 19-го віку просто захоплювала всіх тогочасників Пушкіна. Катенін, невдоволений з хвалби царя в поемах «Станси» і «Друзям», взивав його вернутися знову до Байронівського напрямку — до революційних мотивів і настроїв його попередніх «вільних творів» (Ср. Ю. «Архаїсти і новатори»).

Відхід від «Байронівського напрямку» виказував нову ідеологічну концепцію Пушкіна — підчинитися урядові й режимові. До виступу декабристів (1825 р.) на Сенатській площі в Петербурзі, Пушкін був симпатиком їхніх ідей і навіть зголошувався вступити до їхньої організації. Після цього ж невдалого їхнього виступу — Пушкін змінив свою думку і почав хвалити царів. «Написавши «Мідного вершника», Пушкін висилає рукопис до перегляду цареві» — читаємо у П. Е. Щоглева.

В літературному відношенні поема Рилеєва «Войнаровський» дуже подобалася Пушкінові. Ось його слова: «З Рилеєвим мирюсь. «Войнаровський» полонить життя» (Лист до брата 1824 р.). «Рилеєва «Войнаровський» кращий від усіх його «дум»: талант його помужнів, чого в нас майже нема» (Лист до А. А. Бестужева 1824 р.). «Войнаровський» мені дуже подобався. Мені навіть сумно, що його нема в мене» (Лист до брата 1825 р.).

Як відомо, в чисто літературному відношенні Пушкін у своїй поемі «Полтава» навіть дещо використав з Рилеєво-

го «Войнаровського». Зате ідеологічно з чіткістю відмежувався. «З постаті Мазепи, — пише він, — декотрі письменники хотіли робити... героя свободи, нового Богдана Хмельницького. Історія представляє його честолюбцем, запеклим в лукавстві, злодіяннях, клеветником Самойловича — свого добродія, погубником батька нещасної своєї любовниці, зрадником царя Петра перед його побідою. Пам'ять його піддана церковній анатемі, не може обминути й прокляття людського». Пушкін підходить до Мазепи, як до історичної постаті, поглибивши психологічне розуміння його істоти, але той історизм його базується, з одного боку, на таких непевних документах, як «Історія Малоросії» Бантиша-Каменського та повість Е. Аладьїна «Кочубей», надрукована 1827 р. в «Невському Альманасі» на 1828 р. В Аладьїна Мазепа в цілому — «алчний грабитель».

Проф. Н. К. Піксанов каже (1929 р.), що «свобода», про яку йде мова в «Полтаві» — не політична, а національна: Пушкін виявився у своїй поемі гарячим прихильником ідеї «єдиної і неділимої Росії і тільки».

Слова Пушкіна про «нового Богдана Хмельницького» явно помітні й у Рилеєва. Рилеєв готовив поему про Хмельницького, з якої частина появилася друком. Пушкінові він писав з тієї нагоди: «Дуже радий, що «Войнаровський» подобався тобі. З таким же змістом я почав писати «Наливайка» і підготовляю плян для «Хмельницького» (Лист до Пушкіна 1825 р.). І Рилеєв таки присвятив Хмельницькому одну із своїх дум. В ній він характеризує Хмельницького так, як і Мазепу у «Войнаровському». Як Мазепа, так і Хмельницький борються проти «тирана рідного краю», він веде бій за свободу і т. п. Рилеєв* — провідний член декабристів, присвячує твір своєму приятелеві в літературі й тайній організації — А. А. Бестужеву**, зазначаючи виразно, що у «Войнаровському» треба шукати не «вмілости»,

* Рилеєв, Кіндрат Федорович (1795 - 1826) — відомий російський революційний поет, один з керівних діячів декабристського руху. За повстання на Сенатській площі в Петербурзі 1825 р. був повішений разом з іншими.

** Бестужев, А. А. (1797 - 1837) — письменник, штабовий капітан, за участь в цьому повстанні був засланий до Якутська.

а живого почування. Брат А. А. Бестужева, Н. А. Бестужев, у своїх споминах кілька разів підкреслює, що з усіх постатей поеми «Войнаровский» Пушкін особливо відмітив та оцінив постать ката і дивується, як міг поет не замітити в цій поемі свого брата «рядків справді поетичних, справді прекрасних». Для Н. А. Бестужева, як бачимо, такими прекрасними рядками були всі ті місця поеми, в яких є специфічна оцінка дій чи характеристики Мазепи, визначаючи його справді щирим громадянином, свободолюбним і патріотом (Спомини бр. Бестужевих, Петербург, 1917 р.).

Але, як це видно з передслова до «Полтави», Пушкін, навпаки, таки замітив згадані місця з обрисом Мазепи. Щобільше, він в тих місцях своєхарактерно полемізував як і з Байроновим Мазепою, так і з Мазепою Рилеева, мотивуючи, що в обох цих поетів Мазепа є змальований історично неправдивим.

В романі «Мазепа» Ф. Булгарина (1833-4), перекладеному на італійську мову, варта уваги його спроба об'єктивного історичного підходу до Мазепи, тобто без Пушкінської тенденції. Мазепа, на думку автора, був одним із розумніших і вченіших вельмож свого віку і щоб бути великим мужем, — йому бракувало тільки помічників». Проф. Сіповський зазначає, що Булгаринів Мазепа «куди змістовніший від Пушкінського». Як уже згадано на іншому місці, Булгарин писав про Пушкіна, що він «кидає ритмами на все священне, чваниться перед черню вільнодумством, а тишком плазує у ногах сильних, щоб дозволили йому зодягти шитий каптан» (Северная пчела, 1830 р.).

Висилаючи свою поему «Войнаровский» цензорів Берукову — Рилеев переслав водночас життєпис Мазепи А. О. Корниловича Пушкінові та іншим приятелям, щоб вони познайомилися з поемою й впливали на цензора. Цензор «Беруков Грозний» поскреслював дещо в поемі, особливо геройський образ Мазепи, як «борця революціонера — героя свободи». У примітках цензура поробила зміни і завваги, але вони були зрозумілі тогочасникам. «Дивно... що цензура пропустила» — писав, наприклад, Катерін, у зв'язку з виходом поеми «Войнаровский» і додав: «Все ж таки своїми замітками вона її прикрасила» (Лист до Бахтіна, 1825 р.).

У Пушкіна Мазепа «не бачить святощів.. не любить нічого... призраливий до свободи, немає для нього вітчизни» — характеристика, що є протилежністю Мазепі, далека від життєпису Корниловича і просто проти Рилеева. Мазепа Рилеева «шанує великого Петра, коли ж йде на боротьбу проти нього, то тільки — для слави, для добра народу, в ім'я його свободи». Вітчизну він любить не тільки для свого життя і життя своїх ближніх, але й вище своїх почестей.

Порівнюючи промову гетьмана Мазепи до старшин перед рішальним виступом проти царя Петра, надруковану в «Історії Русів» Георгія Кониського, ми бачимо, що Рилеев саме на цій промові будував свою поему «Войнаровский», бо хоч «Історія Русів» не була ще друкована в часі писання поеми, але в рукописі вона була вже вельми поширена і теж Рилеев дістав її від декабриста А. Ф. Бріггена:

«Зостається нам, братіє, з видимих зол, які нас спіткали, вибрати менше, щоб нащадки наші, кинуті в рабство нашою неключимістю, наріканнями своїми та прокляттями нас не обтяжили. Я їх не маю і мати, звичайно, не можу, отже, непричетний есмь в інтересах насліддя, і нічого не шукаю, окрім щастя тому народови, який ушанував мене гетьманською гідністю і з нею довірив мені свою долю. Проклятий був би я і зовсім безсовісний, як би віддав вам зле за добре і зрадив його за свої інтереси!.. І ми тепер уважати повинні шведів за своїх приятелів, союзників, добродіїв і немов би од Бога посланих, щоб увільнити нас од рабства та зневаги і поновити на найкращому ступні свободи та самостійности. Відомо ж бо, що колись були ми те, що тепер московці; уряд, першійсть і сама назва Русь од нас до них перейшла. А ми тепер у них, яко причта во язицях!»

«Матеріяли», знайдені Пушкіном в «історії», — як він це заявляє, — ясно і вповні розроблені з тенденцією, з якою він з самого початку підходив до характеристики Мазепи. Доказ: Пушкін не зм'якшив цей «матеріал» навіть

так, щоб показати Мазепу хоч настільки людиною — як це він зробив з іншим історичним «злодієм», Борисом Годуновом. Замість справжнього, історичного Мазепи, Пушкін дав нам «фальшивого, бездушного старичка» (Надеждін «Розбір Полтави», Вісник Європи).

Офіційний російський «Дневник» бойових дій 1708 - 1709 років, згадуючи листи Мазепи до Карла XII, захоплені москалями у шведському таборі під Полтавою, пише, що мета Мазепи була: «Чтоб малороссійскіе козацкіе народи от Россіи били *особое княженіе*, а не под Россійскою державою». Цар Петро I, звертаючись з промовою до старшин напередодні Полтавської битви, говорив, що «король Карл и самозванец Лещинскій... клятвами обязались между собою отторгнуть от Россіи народи малороссійскіе і учинить *княжество особое под властію... Мазепи*, в котрих ему битъ великим князем и иміть у себя во владініи козаков Донских, Запорожских и всі роди козацкіе, котри на сей стороні Волги». Те ж саме стверджує Гнат Галаган, ворожо настроєний до політики Мазепи і згодом полковник Прилуцький, який оповідав 1745 р., що Мазепа «предался королю (Карлові XII) с тім, чтоб отбить нас от Россіи и битъ под Мазепиним управлінням, *от всіх монархов вольним*». Та й російський історіограф 18-го сторіччя і зокрема Петрівської доби, Галіков, який мав доступ до офіційних російських джерел, пише, що Мазепа «возжелал нікоторим образом с ним (Петром I) сравняться т. е. сдѣлаться ни от кого независимим владільцем» (О. Оглоблин).

В листі запорожців до гетьмана Івана Скоропадського з 2 червня 1710 р. читаємо:

...«Даремне ваша милость і неуважне поносиш бесчестними словами і мертві в гробіх кости турбуеш небіжчика славної памяти гетьмана Мазепи, називаючи його перелестним, проклятим і богоодступним зрадником; а що ж то єсть у вашей милости прелесть і зрада, ежили хто імієт горливое о отчизні стараніе...»

Теж пізніші історики підтверджують наведені матеріали. Геройські образи Мазепи й Войнаровського при всьому романтичному ореолі, яким оточив їх Рилєєв, куди ближчі до справжньої дійсности, як «кровожадной злодей»

Пушкіна, який перш усього перекрутив історію й обдарував Мазепу «такими рисами, до яких навіть не додумався Лівій, змальовуючи нелюбого йому Ганнібаля» (Маслов, Указ Сочин.).

«Слава Мазепи, як інтригана й злодія, щезла тільки завдяки тій неправдивій і неправильній характеристиці, яку зробив Пушкін. Історія дає нам зовсім інший образ Мазепи», — писав С. А. Єфремов («Пушкін і Українство», Збірник за 1912 р., Київ).

Л. Козловський у «Двох образах Мазепи» ділово відмічує у відношенні до Рилєєва полемічний характер «Полтави» і стверджує, що Пушкін не міг бачити в боротьбі Мазепи проти царя Петра I «боротьбу свободи проти самодержав'я. Пушкін підходив до тієї історичної драми з національно - політичним ідеалом. Романтикові, співицеві народньої свободи, відповідав реаліст, государственник, співець Петровського царства — Пушкін».

На питання, як сприймали тогочасні українці поеми Рилєєва та Пушкіна про Мазепу, маємо теж кілька документальних свідоцтв.

«Поеми К. Рилєєва «Войнаровський» і «Наливайко» викликали щире захоплення в М. Маркевича, що перебував на студіях у Петербурзі в 1817 - 1820 рр. З цього приводу М. Маркевич у листі до К. Рилєєва з вересня 1825 р. писав: ...«Чи можу я спокійно читати «Войнаровського» і «Наливайка»? Прийміть мою і всіх знайомих мені земляків подяку... Будьте певні, що вдячність наша щира, що ми від душі відчуваємо значимість трудів Ваших, що нас і предків наших прославляють... Ви зробили багато, дуже багато! Ви підносите цілий народ; горе тому, хто йде на приборкання цілих країн, хто намагається зневажити цілі народи — вони відплачують йому презирством... І слава тому, хто прославляє велич душі людської і кому цілі народи повинні дякувати» (Г. С. Сухобрус, «Народня творчість та етнографія». Кн. 3, 1958 р.).

В поемі «Наливайко», в сповіді, Рилєєв писав:

*... Мій отче, некла я зазнав
Тут, бачучи неволі пуга
Мого народу. Рай свягий*

*Для мене — щастя України,
Я і в могилі не спочину
Поки панує ворог злий
У нашім краї благочеснім.*

І чергове свідоцтво про це. «В 1904 р. уся офіційна Росія святкувала 250-річчя приєднання України до Московщини (1654 р.), цебто наше 250-річчя рабства, а своє панування над українським народом.

На знак протесту Українська Народна Партія ухвалила висадити в повітря царські пам'ятники в Харкові, в Одесі та Києві. А що в Харкові не було ні одного царського пам'ятника, то ухвалено зірвати пам'ятник Пушкіна, як «співця єдиної Росії».

Пам'ятник стояв в університетському саду. Це тим більше обурювало національно-думаючих українців, що російський уряд не дозволив поставити в Україні пам'ятник Т. Шевченкові.

Пам'ятник Пушкіна не дуже був ушкоджений, але динамітовий вибух був страшний і відозви з протестом проти поневолення України полетіли догори й розлетілися по всьому університетському саду й по Сумській вулиці. (Юрій Коллярд, «Спогади юнацьких днів», ЛНВ, 1930 р.)

* * *

А тепер, у світлі того всього, пригляньмося, як трактують Пушкіна його московськобільшовицькі звеличники, що на всіх перехрестях горлають про поступ, свободу, народоправство і подібні речі.

Ото ж більшовики плекають і поглиблюють культ реакціонера і царського підлизника Пушкіна не лише серед москалів, але й серед поневолених Москвою народів. «Ми любимо Пушкіна!.. Ми вивчаємо Пушкіна, бо будемо соціалістичну культуру». «Чому ми любимо читати Пушкіна?» Такими фразами й міркуваннями переповнені вщерть радянські газети, зокрема українські.

Не віримо, що справді всі українські робітники та селяни охоплені, як упевняють нас радянські українські газети, стихійною любов'ю до Пушкіна, геніального співця

розцвіту і могутності царськкодворянської московської імперії. Того Пушкіна, що залишив у своїх творах (таких, як: «Мідний всадник», «Араб Петра Великого», «Капітанська дочка» та ін.) «бронзовані», закроєні на півбогів погати царів: «Першого, що розпинав нашу Україну» і «Второї, що доконала вдову-сиротину» — Петра та Катерини.

Член Академії Наук Української РСР Е. П. Кирилюк намагається всіма силами довести, що «молодий український поет (Шевченко) формується в атмосфері, насиченій творчістю Пушкіна. Шевченко, безперечно, багато чув про великого російського поета, одержував до читання його твори. Е. Гребінка переклав у цей час «Полтаву» Пушкіна на українську мову, і Шевченко, користаючись бібліотекою перекладача, не міг не прочитати і переклад і оригінал» («Єднання братніх літератур», Київ, 1954 р.).

Безперечно, що Шевченко міг читати «Полтаву». Він певно читав теж Пушкінові бомбастичні заяви: «Род мой из самих старинных дворянских»... як теж певно читав згрідливі насмішки, кинуті Пушкіном в обличчя українцям:

*Не торговал мой дед блинами,
В князя не пригал из хохлов,
Не пел на крилосе с дьячками,
Не ваксил царских сапогов...*

(Мій дід не торгував блинами, не висакував у князя з хахлів, не співав на крилосі з дячками і не мазав ваксою царських чобіт.)

Які ж, зрештою, могли бути впливи казньонного поета-дворянина, що був утримуваний державним коштом, — як і сьогодні в комуністичнім режимі — письменники на державних платнях, — на переслідуваного поета - кріпака, що розумів інакше Мазепу, як Пушкін і сказав свою глибоку думку у «Великім Льоху» та «Іржавці». Пушкін обстоює за московським слугою Самійловичем, а Шевченко називає його дурним поповичем. Шевченко — бідний переслідуваний кріпак, що болів душею за бідним поневоленим своїм народом. Бюджет Пушкіна складався річно з 25.000 рублів літературного заробітку і 5.000 рублів «жалювання» призначеного царем Николаєм. В 1830 р. Пушкін

дістав від батька 200 душ кріпаків і заставив їх за 40-000 рублів у банку.

Вкінці треба пригадати увесь той славнословний шум, який вчинили більшовицькі верховоди на чолі з Хрущовим довкола постаті Пушкіна у зв'язку із святкуванням 250-тих роковин Петербурга, який виріс дослівно на кістках українських козаків та про що вони ні словом не згадали.

У промовах і статтях з нагоди цих роковин під небеса вихвалювали колишнього вихованця й мешканця того міста Александра Пушкіна. Новітні яничари, галаганчики й кочубейці на «кшталт» Тичини, аж розпливалися в похвалах. Якийсь Олекса Новицький в поемі «Трьох революцій місто рідне» бачить аж з Придніпров'я в Ленінграді вітчизну свою:

*Звідсіля, де зір'я Придніпрове,
Вітчину бачу я свою;
Твоє одіння гранітове,
Неви державну течію.
Тебе, тебе, дитя Петрове,*

* * *

*Тут Пушкін піднімав Росію
І полум'ям горів палким...*
(Літературна газета, 1957 р.)

А далі: «З ранку до пізнього вечора натовп не розходився з набережної перел будинком. В своєму помешканні, в будинку Волковської, лежав у труні Олександр Пушкін... Мокрицький і Тарас ввійшли до під'їзду, потім у парадні двері. З тремтінням Тарас доторкнувся до поручнів на сходах... Тут, по цих сходах ступав сам Пушкін. Хвилювання перехопило дихання Тарасові. Увійшли до кімнати з яскравожовтими стінами... Тут на столі стояла труна. Шевченкові раптом стало страшно, що Пушкін іде від них, і ніколи він, Тарас, не зустріне його живого і ніколи не житиме надією побачити його, почути його голос і, може, говорити з ним...»

Таку рабську психологію убожества накидає Шевченкові московський підніжок Леонід Смілянський в романі «Молодість Шевченка». Шевченко, як людина, мабуть співчував людині, але він також добре знав пиху гордого дворянина Пушкіна, що пішов добровільно під кулю Дантеса, яка просвистіла крізь його груди по всій московській імперії й аж «військовий міністер Чернишов кілька разів на день увіходив до царського палацу, щоб новими й новими звітками вдовольнити нетерплячість царя».

Московсько-радянська цензура пробує переробити й саму поему Рилєєва. «Поема «Войнаровський» за назвою ніби не зв'язана з українською історичною поезією, але за змістом вона має з нею багато спільного. Призначена темі героїчної боротьби російського і українського народів проти шведської інтервенції, поема «Войнаровський», як доводить її перша чорнова редакція, недавно опублікована радянськими дослідниками рукописної спадщини К. Рилєєва, подає образ зрадника Мазепи відповідно зображеного його в народних українських історичних піснях. Мазепа в поемі — зрадник батьківщини, ворог братніх східнослов'янських народів, між якими в ім'я своїх зрадницьких підступних дій сіяв розбрат і ворожнечу:

*... Уже Мазепа приступал
К свершенью тайних промишлений,
Уми в Україне волновал,
И двух славянских поколений
Сердца враждою распаял...*

(Г. С. Сухобрус, Нар. творчість та етнографія, Кн. 3, 1958)

Визначний російський критик, тепер промовчуваний Аполон Григорєв, писав у журналі «Время»: «Щодо краси і сили поезії багато ставить Шевченка врівень із Пушкіном і з Міцкевичем. Ми підемо далі: у Шевченка сяє та гола краса поезії народної, якої у Пушкіна і у Міцкевича лише іскорки блищать. Натура Шевченка світліша, простіша і щиріша від натури Гоголя, великого поета України, що поставив себе в фальшиве становище — бути поетом цілком чужого йому побуту російського... Шевченко останній

кобзар і перший великий поет нової великої літератури» (Цит. за П. Зайцевим «Життя Т. Шевченка»).

Московські царі мали певність, що «разгром шведов» був і «разгромом українсько-сепаратизма», мовляв: «пад Палтавою вопрос решон самой історією, решон безпаваротно і что би не гаварілі мазепінци (тепер: українські буржуазні націоналісти), українци не пайдуть за німі».

Так висловлювався в 200-у річницю бою під Полтавою, 1909 р., речник «всерусской» ідеї, ренегат Савенков, у своїм органі «Киевлянин». Та ренегати грубо завелися в своїх надіях. Рівно вісім років пізніше, у той самий день Божого 1918 року, в столиці Української Держави, під брамами Собору святої Софії, кількатисячна маса свідомих українських громадян складала свої гарячі молитви за «приснопам'ятного раба Божого, гетьмана Івана» — того самого, якого двісті років проклинали московське духовенство за те, що він мав «горливе о отчизні стараніє».

ЧУЖИНЦІ ПРО ІВАНА МАЗЕПУ

Постать гетьмана Мазепи, як сюжет світової літератури, можна безперечно поставити поруч таких постатей, як Прометей, Мойсей, Фавст, Дон-Жуан і інші. Можна поставити тому, бо, як і ці постаті, Мазепа у світовій літературі згубив, здебільшого, свою первісну, обмежену часом і місцем історичну дійсність, а став просто постатю легендарною, яка є виразницею тільки своєрідних загальнолюдських ідей та змагань. Взявши під увагу цей універсальний характер постаті Мазепи у світовій літературі, мусимо погодитися з фактом, що в багатьох творах ця постать має дуже мале відношення до справжньої історичної постаті Мазепи. Проте, обурюватися чи висловлювати жаль з приводу цього факту немає чого: «Багата різnorodність інтерпретацій, яких постать Мазепи зазнала у світовій літературі, може бути тільки мірилом її живучости та її невідмінної символічної вартости», — каже І. В. Дубицький.

Найдавніший твір про Мазепу, — це книжка «Велике посольство» єзуїта-місіонера Францішка Госцецького, що в роках 1712 - 14 відбув подорож до Туреччини з послом Августа II, мазовецьким воєводою Станіславом Хоментовським і описав її віршами (Львів, 1732).*

Другим белетристичним твором про Мазепу є французький роман з 1764 року «Спогади Азема», якого автором є Анрі Констан д'Орвіль. Ближчих відомостей про автора немає, але він добре поінформований про Україну та про події в ній за 17 і 18 сторіччя і знав дещо навіть з того, що могли розповідати лише близько втаємничені, як от Мазепа чи Орлик. Автор передає й тасмні розмови Мазепи з царем Петром I. Проф. Шелухін зробив переклад на українську мову з деяких місць цієї книжки.**

Мазепа каже шведові: «Наша Батьківщина межус

* М. Возняк — Як було з похоронами Мазепи. «Життя і знання», ч. 13, 1932 р.

** Проф. Шелухін, «Україна», Прага, 1936 р.

з Малою Татарією, Польщею і Московщиною. Ситуація для нас тим більш небезпечна, що вона виставляє нас на всі лиха. З одного боку, наші жнива стають здобиччю молдаван і татар з Буджаку й Перекопу, а, з другого боку, наша свобода, яку ми більше любимо як життя, постійно під атакою трьох більших сусідніх держав: Московії, Туреччини і Польщі. Наша неспроможність і наша політика для нашого зміцнення вимагають від нас вибору одного з цих небезпечних сусідів за протектора. Ми й кинули себе в польські обійми».

Швед: «О, мій любий Мазепо! Ви нам довірили вашу долю, ви народилися серед наших ворогів, але вас полюбило нещастя, а ви людина обрана. Я не боюся дозволити вам читати в наших серцях. Жорстокі поляки, замість зустрінути з дружньою м'якістю тих, що віддалися їм, хотіли придбати собі рабів»...

Мазепа: «В один з моментів ми підписали цей ганебний договір протекції з Польщею — це тяжке іго на наші голови; наші права були потоптані, наші вольності знищені! Нарікання вважалося за злочин, а одверта скарга довела до проливу крові необачних козаків. Однак муки можуть скувати завзяття лише на деякий час, але не можуть загасити в серцях любови до свободи. Козаки швидко підняли прапори до повстання. Вони билися за свою свободу, за свої права і вольності. Поляки були прогнані з наших земель, ми шукали щастя, яким його собі уявляли. Але ж, як тільки віддали себе москвинам, так зараз же наша доля стала у стократ жорстокіша. Нам заздрять навіть за те повітря, яким ми дихаємо! Нема більше прав, нема більше вольностей — ми порабощені! Вважаємо за найкраще право нації — право самостійно іменувати собі голову, свого гетьмана, а це право забрано від нас московським двором. Ось яка доля цих багатих країв. Козаки ще вірять, але вони носять вільне серце, ненавидять поляків, остерігаються турків і насміхаються з москалів».

Підступність царя Петра I: «Інтерес України, щоб гетьманом був козак, а йолічка Москви хоче, щоб гетьманом був москаль».

Петро підступно каже Мазепі: «Москвіти і козаки потребують реформ. Коли ви мені помагатимете, то ці нації

своїм союзом можуть рішити долю своїх сусідів. Я потребу бую бути паном над Україною. Та протекція, якої українці в мене прохали після того, як скинули польське ярмо, своїми правами не зовсім здержує їх. Цей народ потребує над собою пана. Ти один можеш привести їх у моє залізо. Козаки тебе люблять, ти їм любий. Передай їх мені. Моя армія до твоїх послуг».

На це Мазепа вертливо, але з гідністю відповідав Петрові: «Цей проект матиме багато труднощів. Народ український шукав у поляків, як у своїх сусідів, протекції для спокою. Поки польська Річпосполита дивилася на нього, як на союзника, козак додержував своїх зобов'язань, але як тільки вона пробувала обмежити його права, він зрікся послуху і шукав у вашої величності вірнішого союзника. У козака закон: або смерть, або свобода. Права й вольності йому більш милі, як життя. Я проллю кров за збереження його свободи. Народ український скоріш покине свої осідки, як стане рабом. Ваша величність хай пробачать мою одвертість. Тяжке ярмо, під яким пробуває московський народ і до якого він звик, зовсім не надається до того, щоб порабостити горду душу козацької нації».

Велика доба популярності Мазепи у світовій літературі починається шойно з початком 19-го сторіччя, в добі романтизму. Що саме викликало таке велике зацікавлення сюжетом Мазепи, ще не в'яснено. Безперечно, багато причинилися до того Вольтер і Байрон з своєю поемою «Мазепа», виданою в 1818 р. Але ще до появи Байронової поеми зустрічаємо твори, присвячені Мазепі.

В 1811 р. в Бостоні, США, виставлено з великим успіхом драму невідомого англійського автора п. н. «Мазепа, гетьман України». Сюжет цієї драми обертався довкола Полтавської битви, але, як зазначувала тогочасна критика, єдиною історичною постаттю в цій драмі був Мазепа, а всі інші особи драми були видумкою автора.

Другим твором, що тільки почасти відноситься до Мазепи, була трагедія в 5-ох діях німецького автора Гайнріха Бертуха п. н. «Олексій Петрович» (1812 р.), в якій цей син Петра I гине від кинджала гетьмана Мазепи.

В 1824 р. виставляють у Парижі мелодраму Леопольда і Кювем'єра п. н. «Мазепа, або татарський кінь», яка вхо-

дить до залізного репертуару т. зв. «кінної драми» та в англійській переробці Г. М. Мільнера (1831 р.) добуває великих успіхів на цілі десятки років, однаково в Англії та в США.

Американський автор Джон Говард Пейн (1791 - 1852), — життя якого було вельми бурхливе, — переробив цей твір Мільнера на «кінну мелодраму» п. н. «Мазепа або дикий кінь Тартарії» та успішно виставив її в Нью Йорку в театрі Бовері в 1833 р. Діялоги в цій мелодрамі більше витончені, як у Мільнера. Пізніше видавництво Турнера і Фішера у Філядельфії видало цю історію коротенько з ілюстраціями для дітей, п. н. «Мазепа і дикий кінь».

Під впливом популярності Мазепи, викликаной появою поеми Байрона:

*Вперед, вперед! — мій кінь і я
Промчали, мов на крилах вітру,
Міста і села, і поля...
Неначе в ніч морозну світлу
На небі метеор між зір,
Так ми черпаємо простір...
А на шляху ні міст, ні сіл —
Крім степу, дикої країни
У чорнім обводі лісів...*

(Переклад Д. Загула)

французькі мистці Горас Верне, Шасерьо, А. Булянже та ін. перенесли його романтичні пригоди на полотно. Московський маляр І. Нікітін (1688 - 1740) намалював «академічний» портрет Мазепи (зберігався в Академії Мистецтв у Ленінграді), хотів передати майбутнім поколінням тенденційне обличчя «сучасного Юди» (Я сказав би, що риси Юди скорше підходять москвинам, як красуневі Мазепі!). В 1829 появляються французькі поеми про Мазепу графа Жоля Ресегіє та Віктора Гюго. Сюжет Ресегіє є майже подібний до першої частини Гюго, лише автор робить з Мазепи татарського князя. Поема Гюго з мистецького погляду багато крапса. Мазепин кінь тут — символ людського генія, «що на вогненних крилах перебігає всі поля можливості і душевні світи».*

* І. В. Дубицький — Мазепа в зах. - евр. літерат. «Тризуб», 40-1, 1937

У 1830 р. вийшов у Парижі анонімний роман в 3-ох томах п. н. «Мазепа, вождь українських козаків». Французькі етюди Е. М. де'Вобює (1911 р.) та Борщака і Мортеля (1931 р.) стоять на межі белетристики й історичної літератури.

У 1849 р. появилася в Лондоні книжка графа Генрика Красінського про українських козаків, в якій є теж згадка про Мазепу. В 1850 р. виходить два твори про Мазепу: романтична драма «Мазепа» Т. Г. Лейса та поема невідомого автора п. н. «Мазепа або дикий кінь України». В 1890 р. появляється подібна сюжетом до попередньої, поема Г. Л. Вільямса «Мазепа або дикий кінь».

Німецька література може похвалитися також низкою творів про Мазепу, хоч не дала таких видатних книг, як поема Байрона або Гюго. Найкращим німецьким твором про Мазепу є трагедія Рудольфа Готшюля «Мазепа» (1860 р.), яка з великою симпатією змальовує змагання Мазепи здобути незалежність України:

*Ніколи! Ні! — Не хочу гинути
Я з сокрушеним серцем, і ані хочу
Нарікати, що зрадливе щастя
Мене покинуло! — Ні!
Хай вихор зіб'є той мій утомлений
Порох у останнє в гору
До утіхи й життя!*

Всі інші німецькі твори, як поема Г. Е. Штебіна (1844), драми А. Мая «Король степу» (1849), К. Ю. Штарка «Битва під Полтавою» (1855) та К. Костіна «Мазепа або супротивники» (1886), врешті повісті А. Мюцельбурга (1860) і А. Зондермана (1882) мають малу літературну вартість.*

Шведська література, як це не дивно, може вказати тільки два твори: оповідання Вернера фон Гайденштама «Мазепа та його посол», і нудну поему Валліна п.н. «Карло XII», в якій кілька пісень присвячено Мазепі; ще спомини Юрія Андрія Норберга, що був духовником короля Ка-

* о. П. Хрущ — Мазепа в освітленні давньої і сучасної історіографії. Календар «Червоної Калини», 1933 р.

пла XII і схарактеризував нашого гетьмана, коли той прийшов до короля у квартиру в Горках коло Новгороду Сіверського. «Мазепа, — оповідає він, — мав уже понад сімдесят років, але його очі блищали, як вогонь. Це доказувало, що гетьман у своїх молодих роках добре виглядав та кохався. Притім, говорив він незвичайно розумно й чемно».

В італійській літературі знаходимо тільки два, і то анонімні, твори, які мають деяке відношення до Мазепи, — це драми «Карло XII» (1830 і 1888).

Зате поема Байрона «Мазепа» має багато перекладів, як д-ра Ніколіні, М. Маціоні, А. Апіорі, Петра Ізоле та ін. Є і два чеські переклади, один з них Ант. Кляштерського. Йосеф В. Фріє написав по чеському трагедію «Іван Мазепа» (початок 19 стол.). Автор добре обізнаний з українською історією, тому в нього Мазепа представлений, як герой українського народу. Також на чеську мову перекладений історичний роман Булгарина «Мазепа» з російської мови.

У 1827 році, з смертю Бетховена на зміну безпрограмному класицизму в музиці прийшов програмний романтизм. І романтичну легенду про Мазепу використовувало багато композиторів. Першою оперою на сюжет Мазепи була опера німецького композитора Маурера, виставлена вперше в Бамберзі 1837 р. Оперу італійського композитора Педроті на той же сюжет виставлено в Болонії 1861 р., польського композитора Мінгайнера — 1867 р. у Варшаві; еспанського композитора Педреля — в Мадриді 1881 р. Зовсім окремо, щодо змісту, стоїть опера-буф французького композитора Пурні, яку виставлено в Парижі 1782 р. Композиторка Грандваль, оперу якої виставлено в Бордо 1892 р., використала для лібрето поему Гюго, Байрона і Пушкіна. Останньою оперою на сюжет Мазепи є опера французького композитора Неріні, яку ставлено в Бордо 1925 р.

Поему «Полтава» Пушкіна, де, як відомо, легенди з кошем нема, а є любовна пригода Мазепи з Мотрею, використали для лібрето своїх опер три московські композитори. Опера «Мазепа» композитора Вітенсофа була виставлена без успіху 1859 р. в Петербурзі. Невідомо, де була ставлена опера П. Соколовського. З усіх опер на сюжет Мазепи тільки одна залишилася в оперному репертуарі: це опера Чайковського, яку майже одночасно виставляли в Петер-

бурзі і в Москві 1884 р. Опера ця з музичного боку добра, але в ході всієї опери тільки два рази чуємо українську мелодію — гопак і пісня п'яного козака. «Чайковський майже щороку приїздив у Київщину до своєї сестри, — каже Пономаренко, — і українську пісню добре знав, черпав її пригорщами з України і приносив московській культурі; він належав до тих кругів московської інтелігенції, для яких ні України, ні її історії не існувало».

Треба згадати також про одну ненаписану оперу про Мазепу. Селецький, тодішній київський губерніяльний «предводитель дворянства», сам добрий музик і композитор, знайомий з композиторами Лістом, Мендельсоном і Мейербергом, у своїх споминах пише про свою зустріч з Т. Шевченком у князя Репніна. На пропозицію княжни В. М. Репніни Селецький хотів написати оперу «Мазепа», а лібрето до неї мав написати Шевченко. Справа ця не здійснилася, бо Шевченко вважав Мазепу борцем за незалежність і не хотів писати лібрето на «общедоступном язике», на що настоював Селецький.

Ще є цікава композиція на сюжет легенди про Мазепу. Це симфонічно-інструментальна поема Ліста і його етюд для фортепіяна.

У польській літературі є кількох письменників, що писали про гетьмана Мазепу. Поза згаданим уже езуїтом Госцецьким, писали про Мазепу Ф. Гавровський — роман «Пан гетьман Мазепа», В. Богданко — драма «Ян Мазепа», Ю. Словацький — трагедія «Мазепа» (1839 р.), про яку пише Ю. Клейнер: «Якби «Мазепа» мав трошки більше декламаторської пози, п'єсу можна було б визнати за драму В. Гюго. Далекий від Байрона «Мазепа», Б. Залевський — «Думки Мазепи». Остання — це цікава спроба змалювати Мазепу-пажа, подаючи нібито власну його думку. Загальна концепція Мазепи проста, але витримана в художніх реалістично-епічних тонах. Мазепа — молодий Дон - Жуан, але ще більше, — він поет і вояк. «Жоден з реальних і вигаданих героїв, — на думку Залевського, — стільки років не бився, стільки років не кохав, не зазнав стільки пригод, як Мазепа». Мазепа кохає всіх жінок, для нього рівні всі — «чи шляхтянка, чи царівна, чи жінка воеводи, чи русинка, чи черкаська, Вишневецька, чи Собеська. Воєнних по-

гроз він не боїться».

Є ще польський історичний роман Ф. Турчинського (1913 р.). Всі ці твори не великої літературної вартості.

Московська література про Мазепу найбільш несправедлива й очорнююча до останніх меж, за винятком частинно Рилеева й Булгарина. В повісті «Кочубей» (1927 р.) Е. Алядоїн змалював Мазепу злодієм, вона повна найгірших видумок про нього. Такі ж П. Голоти — «Іван Мазепа», роман (1832 р.); Мордовцева — «Цар і Гетьман» (1860 р.); Баришева — повість «Євреї», у якій фігурує Мазепа; Семеновського — «Мазепа, гетьман малоросійський» (1845). Ці всі твори мають малу літературну вартість, але тим не менш вони наскрізь очорнюючі.

Ф. Булгарин написав в 1833 р. роман «Мазепа». В цім романі автор пробує об'єктивно підійти до історичного Мазепи без Пушкінської тенденції. Мазепа, на думку автора, «був один з розумніших і вченіших вельмож свого віку»...

Кіндрат Ф. Рилеев у думі «Войнаровский» змальовує гетьмана Мазепу як символічну постать, що втілює його власні «вільнолюбні» мрії і ненависть до царату. Мазепа у Рилеева — вождь України, гарячий патріот, прямиий громадянин, борець в ім'я свого народу, його провідна думка:

*Ми й свої зруйнуєм пуга,
На голос свободи й вождів.
Скинемо усі перепони
Помчимося захищати закони
Серед рідних, батьківських степів...*

Найбільшу кривду зробив Мазепі й Україні А. Пушкін у поемі «Полтава». Він написав її, бо його обурювала постать Мазепи в думі Рилеева «Войнаровский». Пушкін писав: «Деякі письменники хотіли б із нього (Мазепи) зробити героя свободи».* Пушкінів Мазепа — це втілення зла і нікчемности, без найменшого промінчика будьякого світла; це людина демонічна й таємнича, якої навіть ніхто з оточення не знає. Але хіба міг Пушкін сказати інакше?

* Д. Благой — Социология творчества Пушкина, Москва, 1931 р.

МОСКВА І ГЕТЬМАН МАЗЕПА

Після смерті великого гетьмана Богдана Хмельницького всі його здобутки з кривавого повстання проти Польщі пішли на ніщо. Новий союзник України — Московщина — і не думала додержувати умов, на яких Україна, «як рівна до рівної і вільна до вільної», ввійшла в союз з нею. Зате московські царі віддали Польщі Правобережжя, а коли Семен Палій, полковник фастівський і білоцерківський, намагався прилучити Правобережну Україну знову до Лівобережної, — гетьман Мазепа з наказу царя Петра I заарештував Палія і цар вислав його на Сибір.

Якраз у тім часі, в 1687 році, став гетьманом Іван Мазепа, коли Москва заходилася обмежувати права гетьмана й українського уряду. Москва старалася довести до того, щоб найвищу владу в Україні мав царський воевода, який засів у Києві, щоб усю генеральну старшину замінити московськими генералами та щоб вигубити козацтво, а на його місце впровадити на Україну московські війська. З українського народу Москва хотіла мати рекрута, вишколеного по-московському в московських полках (як це й тепер роблять у Червоній армії), а не вільне козацтво.

Перш за все наслано з Москви до різних міст України воеводів з відділами московського війська й ці відділи постійно збільшували. З допомогою цього війська воевода мав поволі закріплити владу у своїх руках. Українці мусіли годувати та удержувати і те військо, і московських урядників. Цар Петро I, боячись шведського походу на Україну, наказав українцям будувати нові укріплення під наглядом московських представників.

«Козаки, покинувши доми свої, косовицю й жнива, зносять тяготу й спеку на службі царського величства, а вдома всеросійські люди доми їх розбивають, грабують, палять, жінок і дочок їх насилують, коней, худобу і всяке майно забирають, старшину б'ють смертельним боєм», — писав про ці страшні речі Пилип Орлик в одному своєму листі в 1706 році.

На запорозьких землях москалі будували свої укріплення, позабирали запорозькі млини і не давали запорож-

цям вільно управляти рибний та ловецький промисли. Запорожці даремно домагалися справедливости. На їхні прохання не важали, а цар раз-у-раз посилав їх у походи проти татар і турків, знесилоючи до решти низове запорозьке козацтво. Кошовий Гусак писав гетьманові Мазепі:

«Ваша вельможность правду пишете, що при ляхах великі угніснення козацьким вольностям були, за те ж Богдан Хмельницький і війну проти них підняв, щоб з їх підданства висвободитись. А тепер ми бачимо, що бідним людям ще гірше ніж при ляхах... Люди, що приїздять з Гетьманичини, жаліються, що москалі людей б'ють, крадуть, грабують, хапають дітей і завозять в неволю у Московщину».

Москва роздавала землі, чини й усіякі привілеї прихильній до неї козацькій старшині, а бідних людей потім бунтувала на ту ж старшину: «Бачите, мовляв, яка та ваша старшина, — не дає жити бідному народові, все собі забирає, а для вас немає нічого! Хай краще приходять до вас на Україну наші московські воеводи, вони по правді з бідними людьми поводитимуться».

Мазепа боронив бідний народ від визиску його панами, звертаючись в «Універсалі» з 1691 року до них:

«Нам донесено, що деякі духовні і світські особи, які з ласки царя і нашої дістали маєтки, не зважають на тутешні українсько-руські звичаї і на порядки, які завело козацтво. Вони неугодно поступають з народом тих місцевостей: тяглих селян без міри обтяжують повинностями, а козаків приневолюють іти в селянство або викидають їх з маєтків. Дальше чули ми, що деякі пани, довідавшись, що яка козака земля в їх селах була за часів Польщі панська, забирають цю землю собі».

Така робота панів противна і військовому праву і нашій гетьманській волі! Тих земель, що за Хмельницького забрано від польських панів відвагою лицарства вільська козацького, не вільно від них відбирати. Не вільно від наших смільчаків відбирати того, що вони тоді завоювали шаблею й кров'ю!»

В 1692 році Мазепа знову видає універсал і в нім по доброму радить панам, щоб вони, як не хочуть стратити своїх маєтків, не робили підданам кривди в лісах, сіноко-

сах та інших вигодах. Коли Мазепа довідався, що деякі подставські пани обтяжили своїх підданих, то відібрав їм маєтки.

Не данини і повинності були тягарем для селян за Мазепи; не це руйнувало народ. Народ руйнували наслідки тих воєн і грабунків, які Москва проводила у своєму власному інтересі, а тягар війни звалювала на наше козацтво й селянство. До царського заступника Головкина Мазепа писав:

«Мої козаки на царській службі так знемоглися і стратились від праці коло фортеці, що вже не можна більше посилати їх на ніяку роботу. Від безмірних трудів без ніякої перерви третина козаків хворіє. Ті, що здужають ще вже давно не мають з чого жити і як жебраки ходять по монастирях та дворах і просять милостині, останню одежу продають, щоб прохарчуватись».

Теперішні дослідники Запорізької Січі за московськими вимогами пишуть: «В 1702-04 рр. на Правобережній Україні спалахнуло велике селянсько-козацьке повстання, до якого приєдналися численні вихідці із Запоріжжя і Лівобережжя. Повстання було придушене польськими панами за допомогою гетьмана Лівобережної України, езуїтського вученика Мазепи, який з перших днів свого гетьманства зраджував інтереси російського і українського народів і вів переговори з іноземними ворогами. Семен Палій брехливо обвинувачений Мазепою перед Петром I у ворожих замислах проти Росії був арештований підручними Мазепи і засланий до Сибіру»... («Запорозька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу». К. Гусливий, О. Апонович, Київ, 1954 р.).

Подане тількищо обчорнення Мазепи нас не дивує, бо слуги мусять робити так, як пан наказує. Але воно було зовсім не так. Правобережці під проводом Палія не признавали польської зверхности. Тому між правобережцями і поляками йшла довгорічна кривава війна. Козаки Правобережної України просили Мазепу, щоб допоміг їм у боротьбі проти Польщі. Палій просив Мазепу, щоб він узяв Правобережжя під свою владу. Мазепа хотів це зробити, бо плянував злучити землі обабіч Дніпра. Але без дозволу царя Мазепа не міг взяти Правобережної України під свою

владу, ані не міг помагати їй у боротьбі проти Польщі. Москва підписала вічну угоду з Польщею (1686 р.) і коли Мазепу вибирали гетьманом, Москва зобов'язала козацьку старшину, «ніяким чином не втручатися в ті міста, що через довічну згоду (Польщі з Москвою) лишилися під польським королем». Мазепа раз-у-раз писав до Москви та й сам їздив до царя просити, щоб Палія і Правобережну Україну взяти «під царську руку».

Та у пляні царя Петра було закувати український народ на правому березі Дніпра у польське ярмо і він вперто нехтував прохання Мазепи, навпаки, велів Мазепі вислати лівобережних козаків на поміч полякам, щоб брат поміг заковувати брата в польське ярмо. Мазепа, хоч над його головою висів царський меч, не виконав цього наказу й не післав своїх козаків проти правобережців. Цар боявся покарати Мазепу за невиконання свого наказу, але зате дав полякам гроші, щоб найняли собі війська на поневолення Правобережної України. Польща вимагала від свого московського приятеля, щоб раз уже поміг придушити бунти у Правобережній Україні. Семен Палій також не давав спокою Мазепі і цареві та просив їх, щоб вирятувати Україну від польських нападів. Цар задумав скінчити з Палієм і вдоволити Польщу. В 1703 р. наказав Мазепі згодитися на прохання Палія, закликати його і його полковників до себе та зайняти Правобережну Україну гетьманськими військами, а тоді паліївців і Правобережну Україну передати полякам. Мазепа, хоч і знав, що оба його попередники за непослух скінчили урядкування на Сибірі, відписав до Москви: «Не можу я брати на душу того гріха, щоб привітними запевненнями прихилити Палія, Самуся й Іскру до послуху, а потім віддати їх у неволю. Не можна запевнити їх, що вони лишаться живі і здорові та в посіданні свого добра. Поляки з усім руським народом, що під їх властю, поступають по тиранськи». В 1704 році цар знову наказав Палієві віддати край полякам. Мазепа мав піти разом з москалями, знищити Палія і Правобережжя передати польському королеві Аугустові. Це бачивши, що і Палій і Правобережна Україна готові загинути, Мазепа рішився рятувати народ і його землю, та пожертвувати Палія, перейшов зі своїми військами на Правобережжя, за-

просив Палія до себе, взяв його під варту й відіслав до Москви. Зайнявши Правобережжя своїми козаками, Мазепа ніяк не думав віддавати його полякам і викручувався перед царем, мовляв, «тепер не пора». Поляки так і не дістали Правобережної України і вона була під владою Мазепи злучена з Лівобережною, аж до упадку Мазепи.

Як воно не дивно, але за звірства московського війська терпів Мазепа. Народ гнівався на нього, бо селяни й козаки не знали, як гетьман боронив їх у своїх письмах і проня, які давав цар Мазепі, своїм воєводам та генералам в Ук-тестях до Москви. І письма Мазепи до Москви, і доручення, були для народу таємницею. Народ не знав, як Мазепа полегшував його терпіння.

Коли 1708 р. на Україну вмаршували війська шведського короля Карла XII і цар наказав Мазепі вислати проти них за ріку Десну українські полки, — гетьман восени перейшов до шведів, а на весні 1709 р. і сам кошовий війська запорозького Кость Гордієнко прибув до Будищ під Полтаву з 8 тисячами запорожців і сам привітав короля латинською мовою.

Гетьман Мазепа, запорожці і король Карло XII підписали умову, що:

«Україна по обох сторонах Дніпра з військом запорізьким і народом українським має бути вічними часами свободна від усякого чужого володіння. Швеція, чи інші союзні з нею держави, не мають претендувати на владу над Україною і військом запорізьким, чи на зверхність або яку підвладність, ані не мають брати будьяких доходів чи податків».

Найкраще характеризує обставини й настрої в Україні «Пересторога» українського шляхтича Теофіля Бобровича з 1668 року, яку він написав після Андрусівського договору 1667 р., — як відомо, на підставі того договору потайки поділено Україну між Московщиною й Польщею. Бобрович, що того часу приїхав в Україну з Москви, як царський посланець та агітатор, бачив, що приготовляють Україні цар і король і про московську, гірше єгипетської, неволю писав у своїй «Пересторозі» так: «... Про таку для вас всіх і для милої Отчизни уготовану загибель з боєм раненого серця кричу й віщую. Бо коли я замовчу, каме-

ніе возопіють! Аще забуду тебе, Єрусалиме, ненько моя, мила Отчизно, бідна Україно, забвена буди правиця моя, якою добра твого ради оце пишу. Прилипне язик мій до горла мого, яким Тобі і всім Твоім милим синам, єдиноутробній братії, всьому християнському народові, в Україні сущому, оголошую! Аще не пом'яну Тебе, не боячись, хоч би цей мій лист перестороги до рук монархів — царя й короля — дістався, готовий не тільки постраждати, але й померти! Бо ліпше мені одному, цю пересторогу подавши, за всіх вас здоровля, за вольности, церкви Божі й святощі, життя покласти, ніж би вас всіх, несвідомих, в тяжку забрали неволю, мечем та вогнем знищили». (Акти ЮЗР, т. 7, ч. 32; т. 8, ч. 12. За проф. А. Яковлевим).

Головною й зтяжною боротьбою козацької доби була боротьба проти Москви за права й вольности України. Кожний з гетьманів, починаючи від Богдана Хмельницького і кінчаючи Кирилом Розумовським, — якби він не ставився до царської влади, — тим чи іншим способом відстоював права України, за них боровся, а то й страждав, згадуючи вже таких героїчних постатей, як гетьмана Мазепу і Пилипа Орлика. Цар Петро I так і сказав про гетьманів: всі, мовляв, гетьмани, до Богдана Хмельницького включно, «суть ізмєннікі».

Не змінилася справа щодо України й після революції. Чого Тарас Шевченко боявся, те сталося: Україну злі, лукаві люди приспали і в вогні окрадену, збудили. Збудили Україну, окрадену з історичних традицій її державности та потягнули у вогонь революції — до боротьби проти царів та панів і за «соціалістическое отечество» по формі, бо зміст цього «отечества» — імперія царя Петра I.

Коли Полтавський бій і скінчився поразкою Мазепи й Карла XII, то він був безперечно рівночасно й національно - політичною перемогою української нації. Московський деспот Петро I спромігся на чолі переважних числом невірницьких орд підбити Україну, але він не об'єднав її з Московщиною. Доба Мазепи була, мабуть, найбільш критичною не лиш у всій історії України, а й Росії. Мазепа стояв перед рішенням безмірної історичної ваги, просто на зворотній точці цілого майбутнього політичного розвитку України. Петро I своїми «реформами» викопав глибо-

кий рів поміж московською верхівкою та масами народу, якого не вдалося зрівняти й до цього часу. Витворив він петербурзьку бюрократію, духових батьків московської безгрунтної інтелігенції, гістеричних «революціонерів» типу Чернишевського, Герцена, Белінського, Некрасова та нігілістів, що у психіці своїй, коли не в'яли за кордонами Росії, то робилися вдоволеними дідами й бюрократами, як це діється й тепер за «пролетарської» влади.

Політична концепція Москви не змінилася щодо України з Мазепою на чолі й досі. Радянська преса з наказу Москви, викликає Мазепу так, як колись з наказу Синоду робили це церкви за царських часів, з тією тільки різницею, що царська Москва не змушувала українців писати, засуджувати й виклинати Мазепу, як це робить тепер червона Москва через своїх вислужників в УРСР.

ПОРТРЕТ ЦАРЯ — ДЕСПОТА

Весняного квітневого місяця 1682 року холодний вітер розганяв сірі хмари по синьому небі, що гналися табунами й затінювали похмурі брудні будинки Москви, та розносили далеко тривожні звуки дзвонів з московських дзвіниць, які повідомляли жителів міста й далеких передмість, що щось недобре сталося за закритими мурами Кремлю. Народ, бояри, стрільці сходилися до Кремлю, щоб дізнатися про новину.

Царські залі наповнилися боярами, урядовцями, духовенством, а старий патріарх Яким, трясучи нервово довгою сірою бородою, ходив з хрестом, благословив присутніх та повторяв: ...«Цар Федор Олексієвич відійшов у вічність»... Після короткої наради патріарха з духовенством, він заявив:

— Цар Федор наступника не залишив, але є два його царевичі — Іван шіснадцятирічний і Петро - дев'ятирічний. Іван хворовитий, Петро малий, але здоровий. З цих двох братів один має бути царем. Я вимагаю, щоб ви, тут присутні, сказали своє рішення.

Зібрані слухали його мову й мовчали. За хвилинку почувся голоси:

— Таку важливу справу добре було б, щоб рішав увесь православний народ.

— Думка гарна, але як зібрати увесь народ? — запитав патріарх.

Над цим він не подумав, людина вповні неграмотна, — деспот, який не любив освіти, наказував нищити всі книжки, які були друковані в Україні, — не розумів того, що можна перевести голосування. Він ходив із хрестом у руці з духовенством, з хоругвами, царедворцями, боярами, дяками й виступив на площу та запитав численну юрбу:

— Хто з двох царевичів має бути царем Московщини? Скажіть ви всі свою думку!

Сотні голосів закричали:

— Петро хай буде царем!

Патріарх поблагословив народ і проголосив Петра царем Московщини. Після цього він пішов разом із духовенством повідомити царівни, доньки царя Олексія, — Евдо-

кію, Марту, Софію, Катерину, Марію і Теодосію, — про вибір народом Петра царем. Царським донькам тоді не вільно було виходити між людей.

— Вибрано Петра царем несправедливо! — закричала Софія. — Петро ще малий і нерозумний. Іван старший і він повинен бути царем, або обидва брати можуть бути царями.

— Да будет один цар. Так угодно Богу, — сказав патріарх.

Софія успокоїлася і пішла разом із сестрами поздоровити малого царя. Петро був малий, народився 30 травня 1672 року. Справжнім батьком його був рудий німець — аптекар у царському домі і мати Петра, Наталія Нарішкіна, вела таємно романси з ним. Петро ще не міг управляти державою, за нього управляла його мати з родиною. Захоплення царського трону родиною Нарішкіних дражнило заздрістю інших бояр, головню Милославських, рідні по матері Софії. Вони, рідня померлого царя, займали високі посади в державі за його життя, а тепер уже ці місця захопили Нарішкіни. Іван Милославський почав вести агітацію між народом і стрільцями проти Петра і Нарішкіних. Стрільців у той час нараховували в Москві 5.000. Стрілецькі старшини поводитися із стрільцями жорстоко й недоплачували їм належного за їхню службу. Набирали стрільців з різних волощог та безбатьченків і з них ніхто не мав права бути старшиною — найвищий ступінь, який стрілець міг досягнути, — це старшого десятника. Старшинами були тільки дворяни.

Нарішкіни знали добре, що стрільці ненавидять своїх старшин, вони, — доки Петрова влада не закріпиться як слід, — пробували приєднати стрільців до себе, обіцяли піднести їм платню, а суд вони самі можуть зробити над своїми старшинами. Діставши такий царський дозвіл, вони й почали всяко тортурувати та знущатися над своїми старшинами.

Хитрий Іван Милославський, довідавшись про плян Нарішкіних, повів серед стрільців свою агітацію. — Доказував їм, що Нарішкіни обманюють їх, щоб закріпити несправедливий вибір царем Петра, а не Івана. Стрільці збиралися гуртками, Милославський і його група підливали їм алкоголь і вони ходили п'яні по вулицях Москви, викрикали та нападали на людей. Александер Милославський і бояри То-

лсті почали викрикувати серед міста, де жили стрільці, що Наришкіни вдушили царевича Івана. Вранці 15 травня 1682 р. збунтовані стрільці ввірвалися до Кремля з криком: — «Знищимо всіх зрадників царського роду!»

В тім часі у царській палаті відбувалося засідання думи бояр. Члени думи побачили стрільців під будинком, налякалися, а стрільці кричали: — «Видайте нам убійників царевича Івана, бо всіх вас повбивасмо!» Член думи Матвієв уважав, що найкраще буде показати стрільцям Івана й вони заспокояться. Він попросив Наталю Наришкіну, матір царевичів, щоб вона привела обох синів на верхню площу, щоб стрільці побачили Івана й Петра та що Іван живий і здоровий. Стрільці побачили, як малий Петро притулювся до маминої сукні та як Іван стояв нахмурений, з похиленою головою, не дивлячись на людей. Стрільці замовкли і здавалося, що вони вже заспокоїлись. Але за хвилину хтось закричав:

— Нас обманули! То не є царевич Іван!

Кількох стрільців пішло на верхню площу, де стояла Наталя з синами-царевичами. Вони оглянули їх і запитали Івана, чи він є царевич і хто із зрадників-бояр його переслідує. Іван відповів, що це він є царевич Іван і ніхто його не переслідує.

Матвієв пояснивав стрільцям, що Іван живе, як самі бачать, що їх хтось обманув і вони можуть спокійно розійтися. Все виглядало на добре. Та на лихо вмішався князь Долгоруков. Він, як командант стрільців, став погрожувати їм карами за бунт. Стрільці кинулись на нього, схопили його й кинули вниз, за ним кинули старого сивобородого Матвієва — й вони обидва загинули. Перелякана Наталя втекла з царевичами до палати і за ними погнались з криком стрільці: «Давайте нам Наришкіних!» Потім юрбою подались до міста шукати Наришкіних і вихрещеного жида фон Гадена, лікаря померлого царя Федора, підозрілого, що він отруїв царя, і всіх їх убили. Нерозбериха тривала три дні, вбитих було 69 людей, серед них і два брати Наталі Наришкіної, — дядьки Петра.

Стрільці перестали вбивати людей, але далі тягалися по місті, тривожили людей і заходили групами до Кремлю. До них виходила царівна Софія й розмовляла з ними. Вони

жалувалися їй, що їм уже кілька років недоплачують за їхню вірну службу. Софія спокійно слухала їхніх жалів і запевнювала, що все буде їм виплачене, йшла між народ, втихомирювала його, а її агітатори доводили, що Івана несправедливо відсунено від царського престолу і треба, щоб Іван був царем. Софія була розумна дівчина, мала добру освіту, вчителем її був українець-письменник Семен Полоцький, який у 1664 році був покликаний до Москви вчити царевичів Олексія, Федора та Софію. Агітація Софії була успішна, вибрані військом делегати прибули до Кремлю та заявили, що військо і московський народ бажають, щоб царями були Іван і Петро. Зібрана дума погодилася на це, але представники поставили ще одне домагання, — щоб за молодих царевичів правила державою Софія. Дума погодилася й на це. Від 29 травня 1682 року до 1687 р. Софія була царицею Московщини.

Наталя Наришкіна жила літом у селі Переображенську коло Москви, а на зиму приїздила до Москви. Вона й оточила десятирічного Петра великою юрбою хлопців з різних кіл громади. Петро бавився з хлопцями в «солдати», робили маневри, нападали група на групу. Зчасом назбиралися цих «солдатиків» велика громада. В боротьбі з хлопцями Петро був відважний, але дуже боявся води. З цих хлопців-«солдатиків» Петро зібрав пізніше два полки своєї гвардії (Меншиков був сином наймита).

Петро довідався від князя Долгорукого, який був у посольстві за кордоном, що є інструменти, якими можна міряти високість і ширину будинку без потреби ходити чи лазити, і він казав собі замовити такий інструмент. Коли замовлення прийшло, не було нікого, що вмів би ним оперувати. Прибичний Петрів лікар-німець сказав йому, що в Москві живе німець Франц Тімеран, який розуміється на цім інструменті. Тімеран показав Петрові, як оперувати інструментом, але треба знати математику. Петро її не знав — і Тімерман став учити Петра математики, геометрії і фортифікації.

У селі Ізмайлове біля Москви Петро побачив судно, якого він ще не бачив і сказав Тімерманові, що він хоче таке мати. Той повів Петра до голляндця Карштен-Бранта, щоб замовити судно, але більше, як те, що цар бачив.

Одне передмістя Москви заселювала яка тисячка німецьких ремісників. Петро заходив до німецьких хат, приглядався до їх життя, попивав з ними пиво — і бачив, що німці, голляндці, англійці — більш культурні, мають науку, практичні в житті, а москвини цього не мають і повинні вчитися від цих народів.

На ті звички Петра, — що він сходився із простими чужинцями, — одні бояри дивилися критично, але інші вважали, що він буде розумний цар. Та всі бояри були невдоволені з правління Софії, зокрема Долгорукі, Ромадовські, Шереметєви, Голіцини та інші.

Мати одружила сімнадцятирічного Петра з дочкою дворянина Лопухіна, Явдохією. Тепер він уважав себе вже за дорослого і здібного правити державою. Та це затривожило Софію, яка хотіла царювати і далі. Вона післала свого довіреного, Шакловитого, між стрільців, щоб збунтувати їх проти Петра. Шакловитий умовляв стрільців написати листа до Софії від усього стрілецького війська, мовляв, вони хочуть, щоб вона була царицею. Стрільці вагалися і питали, чи згодяться патріарх і бояри на це?

— Що нам патріарх! — казав Шакловитий, — не цей, то буде інший. А про бояр не журіться. Всі вони відпавши зогниле дерево.

Та на цей раз стрільці не послухали намови проти Петра. В 1689 р. він перебрав правління державою. Петро написав листа до Софії, щоб вона добровільно пішла до монастиря, але вона відмовилася й таємно збиралася виїхати до Польщі. Петро наказав Троекурову, щоб той арештував Софію і передав її до монастиря.

Хоч Петро перебрав управу державою, але мати його урядувала, бо він займався маневрами, забавами й гульбою. Ще в 1684 р. вступив був до московської армії швайцарець, капітан Франц Лефорт, здібний вояк і веселий гуляка. Лефорт завів «потішні битви» — військові маневри і в них було 24 вбитих і 50 ранених хлопців. Молодий Петро зовсім підпав під вплив Лефорта і той вчив його військової техніки та організації армії. За царські гроші збудував теж у Москві, в «немецкой слободе», будинок «Ватиканум», в якому організовано зі статутом організацію «Всеянішний собор». Головною особою у тім товаристві був учи-

тель Петра — Нікіта Зотов, що грав роллю «князя-папи», приймав прибулих на підвищенні із скриньок та частував кожного чаркою горілки. В цім «Ватиканумі» Петро давав обіди, балі, вечірки, «тут відбувалося пияцтво, розпуста — таке велике, що годі описати. По три дні пили, замикалися і навіть від пиятики вмیرали. Лефорт зводив туди й жінок на справжні оргії, а передовою серед цих жінок була дочка німецького купця Анна Монс». (Згадує про це у своїй автобіографії дипломат Петрового часу і свояк царя, Борис Куракин).

У 1694 р. померла Петрова мати, Наталя Нарішкіна, і йому треба було взяти управу держави у свої руки. Та Петро не хотів, віддав усю справу згаданому Б. Куракінові й міністрам, а ці вмовляли в молодого царя, що Московщина мусить мати доступ до моря. Дорога через Архангельск була не вигідна. Петро думав про Балтійське море, але радили йому також Чорне море. Та Чорне море було під Туреччиною. Петро бачив, що московські сили замалі, щоб побити Туреччину і треба було знайти союзника, щоб виступити разом. І в цій справі назначили «велике посольство» із 270 людей під проводом генерала-адмірала Франца Лефорта. Посольство відїхало з Москви 9 березня 1697 р. з Петром, який заховався за іменем Михайлов. Пізніше Петро відлучився від посольства, поїхав до Голляндії і там наїнявся працювати при будові кораблів. У Голляндії зауважив, що англійські кораблі збудовані краще. В січні 1698 р. він поїхав до Лондону, купив тут деякі воєнні матеріали і в квітні поїхав через Голляндію й Німеччину до Відня. Цісарем Австрії тоді був Леопольд I. На австрійському цісарському дворі були суворі двірські церемоніяли, що й постановляли, як приймати короля, князя та простого шляхтича, як до них промовляти і як з ними поводитися. У Відні довідалися, що приїздить московський цар і були просто в клопоті, яке місце дати йому серед коронованих осіб та з яким церемоніялом його приймати. Після довгих дискусій рішили приготувати Петрові середню зустріч, навіть обраховано, скільки кроків мав цісар підійти до царя. Але Петро не розумів принципової етикетки гостини. Він підійшов до цісаря московським звичаєм, у брудній свиті, обняв цісаря і заговорив до нього щось по-московському. На ці-

сарському дворі так і погодилися з цією простацькою поведінкою гостя.

Петро намовляв Леопольда, щоб Австрія продовжувала війну проти Туреччини, — хотів вдарити на Туреччину й захопити від неї Чорне море. Але це не вдалося. Австрія хотіла замиритися із Туреччиною, бо готувалася до війни проти Франції. Невдоволений з невдачі у Відні, Петро готувався виїхати до Італії, але дістав вістку, що в Москві знову збунтувалися стрільці.

Прихильники Софії, духовенство, старообрядники, — всі противники нових реформ, — хотіли, щоб Софія вернулася знову на царський престол. Але вони не знали, що в Москві вже була зорганізована Лефортом друга армія під командою генерала Гордона, — законспірована і добре дисциплінована; вона й розбила стрілецький бунт.

Петро вертався до Москви через Галичину. Саме тоді польський король Август II підготовляв похід на Туреччину, щоб відрізати від неї Кам'янець Подільський, — 30.000 саксонського війська підходило до Львова Августові на поміч. Петро й Август зустрілись у Раві Руській. Петро і його посольство приїхали на звичайних возах до Рави Руської 22 червня 1698 р. Польська шляхта зїхалася оглядати московського царя. Він був у сірому зношеному кафтані і поляки назвали його «Мострум монархорум» (потворний монарх). Петро прийняв польських воєвод і сенаторів, які прийшли привітати його, в жидівському заїздному домі. Воєвода Ян Станіслав Яблонівський виголосив довгу привітальну промову, на яку Петро відповів: «Дякую вашій милості, що ви мого брата Августа вибрали королем»... А до Августа сказав: «Твої ляхи хотіли мене розрубати». Король Август був вибраний на бажання Москви. Ян Яблонівський, бувший український воєвода, говорив до Петра також українською мовою.

Петро вернувся до Москви розлючений, вбивав усіх без винятку, але вранці Лефорт здержав його і зацілілих стрільців вислали на Сибір, Астрахань та до Азова. У 1698 р. цар Петро сказав патріярхові, що священники в Московщині мають мало освіти і повинні бути послані до школи в Києві.

У 1699 р. Петро наказав боярам звільнити частину кріпаків. Бояри збідніли, бо не мали робітників, і стали вписуватися до війська, якого зібралось понад 32.000. У цьому ж році, 1-го березня, помер від тяжких ран у боях проти турків коло Азова Франц Лефорт — найкращий Петрів учитель. На вістку про це Петро аж заплакав, кажучи, що він втратив найкращого приятеля в час, коли він був Петрові найбільше потрібний. І мав Петро чого плакати! Лефорт і Тімерман зробили для Петра і Московщини все, що змогли. Лефорт дістав фахових генералів і старшин з Німеччини, Франції та Англії і вони зорганізували та школили московську армію. Замирившись з Туреччиною, Петро звільнив чимало цих старшин, ще й не доплатив їм за службу.

У 1701 р. помер патріярх Адріян. Петро відклав вибір нового патріярха на пізніше, але назначив митрополита Стефана Яворського (українця) головою Церкви, зазначивши, щоб нічого важливішого без його відома не робити. Згодом граф Безтужев і Черкасов в імені Святого Синоду просили Петра назначити нового патріярха. Петро вдарив себе в груди і сказав: «Вот вам патріярх!» — та проголосив сам себе головою в Синоді й сенаті. А Синод і сенат надали йому титул «отця Вітчизни, Всеросійського Імператора і Петра Великого». До Московщини були викликані з України не тільки владики, які поклали основи для московської Церкви, але й організатори хорів, півчі і дяки.

У травні 1705 р. Петро поїхав до Польщі, спинився в містечку Миколишки і незабаром переїхав до Полоцька. Тут п'яний Петро зайшов до церкви св. Софії, вбив кількох монахів-уніятів й одному відрубав шаблею ніс, а Шереметев добив його. Інших монахів повбивали солдати. Петро шукав за тілом єпископа Йосафата Кунцевича.

Вліті 1706 р. Петро жив у маленькому домі в Києві на Подолі. Він готувався до війни й будував фортецю, — гроші позичав в Печерській Лаврі, але ніколи не віддавав їх. «Церкви не будувать, бо їх непотрібно», — казав він. Петро ввів до статуту державної адміністрації «оберфіскала» і «фіскалів», тобто службових агентів-донощиків, які мали за всім стежити, всіх шпигувати, про все доносити цареві.

Ще довго перед виступом гетьмана Івана Мазепи проти царя, Петро наказав князеві Голіцину, київському губернаторові, й Меншікову наглядати за Мазепою. Гетьман Мазепа скликав старшин на нараду і пояснив їм, як москвини грабують і знущаються над нашим народом. Рада старшин рішила вислати Войнаровського до царя з жалобою на ці кривди, але цар арештував його. Войнаровському вдалося втекти з арешту. 29 жовтня цар дізнався, що Мазепа виступив проти нього, а 5 листопада Петро приїхав з Вороніжа до Глухова й там вибрав на гетьмана Стародубського полковника «слабодухого» Івана Скоропадського. Сам Петро вручив йому булаву.

Скоропадський не послухав Мазепи, який писав до нього: «Нас, гетьмана, старшину, полковників й усе військо цар схотів схопити у свою тиранську неволю... козаків забрати у драгуни і солдати, а народ закріпачити у вічне рабство... Тому, ви, як вірний син вітчизни, старайтеся знищити московське військо в Стародубі»... І навпаки, Іван Скоропадський проголосив свій маніфест і заявляв у ньому: ...«Жадної ворожості від російського народу ми не сподіваємося. Неправду ширить Мазепа між народом»...

І цей маніфест Скоропадського був ніби відгомонам подібного маніфесту царя Петра «до малоросійського народу, в якому цар писав: «Можемо неvistидно щиро сказати, що ніякий народ під сонцем такими вільностями похвалитися не може, як під нашою, царського величства, милістю»...

Попри Скоропадського зрадили Мазепу і прийшли до царя прохати помилування ще Данило Апостол і Гнат Галаган. Маніфест шведського короля Карла XII, з яким цар Петро ще 1707 року хотів примиритись і робив у тій справі заходи через французького міністра Безенваля, та в якому Карло взивав український народ скинути з себе тяжке московське ярмо, запевнюючи йому свободу і повні права у своїй українській державі, — ні Скоропадського, ні Апостола, ні Галагана не переконували. Плян Карла відсунути Петра від царювання і поділити московську імперію на ряд князівств так і не вдався. — згадані наші амбітники та легковіри допомогли до його провалу.

А положення Петра і його імперії було справді під загрозою. До походу Карла XII та переходу на його бік геть-

мана Мазепи з 10.000 козаків і Гордієнка з 8.000 запорожців, в Московщині та в Лівобережній Україні долучилися масові повстання. У 1708 р. Кіндрат Булавін з 15.000 повстанцями виступив проти царя Петра з кличем, що йде на Москву і Польщу знищити всіх князів і німців. Отаман Лукіян Максимів пішов наступом на повстанців, але був розбитий. Никита Голий розбив частину царської армії, яка йшла до с. Коротовяк в Азов, захопив обоз, харчі, касу і гармати. Булавін чекав у Курську на 1.000 запорожців, які мали підсилити його армію. Але несподівано 7 липня військо отамана Зернова розбили повстанців, а Булавін застрілювався (А. Пушкін думає, що Булавін був «хахал»).

Не зважаючи на програму Булавіна, в Лівобережній Україні розвинулися широко інші повстання. У половині 1708 р. вони охопили полки Лубенський, Полтавський, Гадяцький, Миргородський, Прилуцький і Переяславський. Повстанням керували отамани Молодець, Перебийніс та інші. Теперішні комуністичні історики В. Дяченко, К. Гуслиний, О. Апанович та інші пишуть, що «зрадник» гетьман Мазепа здушував повстання, але Мазепа вже в той час перейшов був до шведів. До того ж Петро мав найманих досвідчених військовиків, які підшколили добре своїх вояків і такі повстанські загони зводилися до масового нищення людей. Якби ті отаманчики були з'єдналися із частинами гетьмана Мазепи, напевно, Петрове щастя було б обернулося у протилежну сторону.

А так після Полтавської битви Петро запросив до себе на обід головних полководців, роздав їм почесні шпаги і випивав за їхнє здоров'я, — своїх друзів та вчителів. Не цілих три місяці пізніше, — 20 вересня 1709 року, — помер гетьман Мазепа і Карло XII назначив Пилипа Орлика гетьманом України обабіч Дніпра та військ запорозьких. Історія України замкнула чергову картку, після якої прийшла довга, більш як 200-літня, доба страшної московської каторги для нашого народу і його землі, що тривала аж до розвалу Московщини в революції 1917 року.

Забезпечивши покищо Московщину з політичного та стратегічно-військового боку, Петро призначив сина від першої жінки, царевича Олексія, доглядати за державою і заявив, що йде з царицею Катериною Олексіївною до Поль-

щі та бере з собою Теофана Прокоповича, бо «любить його розговор». Царська пара зупиняється на довше в Яворові в Галичині і звідти Петро пише до Апроксіна, щоб вислав Ушакова до генерала Бутурліна і до гетьмана (Скоропадського) доглядати за ними та про все доносити. Доручив теж набрати робітників із губерній на будову міста Кронштадту. А до царевича писав Петро 19 січня 1716 р.: «Або поправся, або будь монахом».

Згодом цар приїхав до Кенігсбергу і мав там зустрічі з «персидським» послом, там теж у бібліотеці знайшов Радзивільський рукопис Нестора (?).

Цариця Катерина породила Петрові 2 січня 1717 р. сина Павла і цар чувся такий щасливий, що з радости повідомив листами всі королівства. Але Павло помер на другий день.

Довірений короля Карла XII, барон Герц, став з намови московських дипломатів підготовляти переворот у Швеції і в Англії, щоб довести їх до миру з царем Петром. Герц їздив до Іспанії, потім до Франції, навіть дістав там 80.000 від противників англійського короля і прихильників Якова IV. Граф Гілінбург, посол Швеції в Лондоні, одобрив плян Герца. До весни 1718 р. сподівалися зібрати 10 тисяч шкотського війська. Петро радів, що йому вдалися ці інтриги проти Карла і наказав своїм послам домовлятися швидко із Герцом. «Неправда моя, що я завжди пив за здоров'я цього почитателя? За ніяку ціну не купиш того, що сам зробиш»... — казав. Але даремна була його радість! Розвідка дослідила плян змови і в Лондоні арештували Гілінбурга, а в Амстердамі Герца. Англійський король видрукував переписку Герца з Гілінбургом і в ній було згадане теж ім'я царя Петра в цій зрадливій афері. Петро відпекувався від неї і через секретаря свого посольства Веселовського (малороса) жалівся за цю обиду.

Перша Петрова дружина Евдокія, яку він заслав був до Покровського монастиря в Суздалі, приїхала якось з ростовським єпископом Досифеєм, генералом Глібовим, протопопом Пустинним і монахинями до Москви у звичайній одежі — і Петра це розлютило. Досифей, щоб придобритися цареві, набрехав на царівну Марію, що вона веде розпустне

життя і змовляється проти царя, — Петро побив Марію і вислав її до Нової Ладоги.

Ще та Евдокія породила була Петрові сина, якого назвали Олексієм. Коли йому було вже 11 літ, Петро назначив до нього Меншікова обергохмайстром, а гохмайстром свого міністра фон Гізіна, навіть дав йому інструкції, чого він має вчити царевича. Згодом Петро взяв сина із собою до Польщі й одружив його з принцесою Фонфенбітель, але вона зраджувала Олексія і заводила романс із Левенвольдом. Царевич Олексій був люблений в народі та духовенстві й теж з їхньої намови став листуватися з цісарем Австрії та з київським архиєреєм проти Петра. Цар викрив змову, царевича Олексія довго мучили і врешті з наказу Петра його отруїли.

Хоч українці займали майже всі високі священні посади в Московщині, ширили освіту та помогли Петрові зорганізувати Святий Синод, у 1720 р. Петро заборонив друкувати книжки українською мовою, а пам'ятаючи помазепинські повстання в Україні, задумав переселити українців до Московщини й заселити українські землі від Києва до Чорного моря та від Самари до Криму сербами, хорватами й іншими слов'янами. 31 жовтня 1723 року цар посилав на Балкан майора Альбонеза з відповідною грамотою. Але на запрошення Петра поселюватись в Україні — ніхто не зголошувався.

Карло XII пішов війною на Норвегію і там впав від розриву гранати 11 грудня 1719 р. Петро зрадив, але також уже почувався нервово хворий. Скоропадський помер 1722 р. і цар не дозволив вибрати нового гетьмана і на його місце назначив Малоросійську Колегію, яка лягла залізною рукою на все життя України. Врешті, після довгих і тяжких мук від паралічу, цар Петро помер 25 січня 1725 року, поєднавшись зі своєю третьою й останньою дружиною, латишкою-корчмаркою Мартою Свірбул, з якою одружився 1721 року, перебуваючи в підбитій тоді ним Латвії. Ця Марта Свірбул стала після смерти Петра володаркою Московщини під іменем цариці Катерини II, — тієї, що за словами Т. Шевченка, «доконала Україну, вдову-сиротину».

Цар Петро I був імперіялістом-деспотом, він ненавидів народ і народ ненавидів його. Російські історики назива-

ють царя Петра I генієм та реформатором Росії, що заволондів частиною Прибалтики, заснував Петербург і «прорубав вікно до Європи для Росії». Він прорубав віконце до Європи для Росії, а відрізавши Україну від Європи, яка завжди була зв'язана з Європою — закрити широкі двері й вікна до неї. Вбивши свого сина-наслідника, викликав по своїй смерті хаос і на деякий час заволондили Росією німці. А втім Росія завжди була й є під волондінням групи деспотів.

Росіяни повинні збудувати великий пам'ятник Лефортові. Це його заслуга, бо він повіз 270 дикунів з Петром до Європи, привіз до Москви вишколених європейських генералів, вивчив Петра воєнної техніки, здобув доступ до Азовського моря від турків і там загинув за Росію від турецької кулі.

* * *

Цар Петро — пролетар.

Довгорічна більшовицька пропаганда проти російського царизму викликала революцію у 1917 році та знищила царя і його слуг, що сторіччями закріпачували робітничий народ. У цій боротьбі загинули мільйони людей. Пролетарі захопили царський трон і закріпачили робітничий народ гірш царів. Але пролетарам із психікою джунглів лячно в царських палатах і вони покликали собі до помочі деспота — царя Петра I. Ось виробляють в Одесі фільм «Петро I».

...«Оператори почали знімати кадр сцени Полтавського бою. Вони фіксували розгубленість полків Карла XII і могутність вихованців Петра I, могутність великого російського народу. Йшли червоноармійці одеського гарнізону, йшли сотні червоноармійців у старовинних, петровських часів мундирах, і під мундиром кожного з них билося серце патріота своєї батьківщини, патріота великого російського народу... Кадр за кадром, в тісному співробітстві частин Червоної армії і працівників кінематографії, створювався фільм «Петро I».

Тепер фільм закінчений. Скоро ми побачимо його на екрані. Перед нами відкриється одна з величніших сторінок нашої історії, сторінка про дні, коли Петро I зміцнював Російську державу, озброював проти іноземців російський народ, вів його до перемог.

Могутній і мудрий Петро I. Ми бачимо державного діяча великого масштабу, ми бачимо залізну людину, яка знає, за що бореться і сміливо веде народ вперед. Він збирає сили і в Полтавському бою розбиває наголову полки Карла XII. Ніщо не може врятувати Карла — ні його вишколена за європейським зразком армія, ні зрадливий Мазепа, що увивається навколо нього. Ворога розбито і знищено. Поранений у бою Карл і підлий Мазепа безславно утікають... А на полях під Полтавою гримлять переможні марші, йдуть полки, розвіваються над ними прапори, стоїть Петро I на пагорбку і бачить перед собою великий російський народ, який переміг і завжди перемагатиме ворога».

Це — з довгої статті в «Літературній газеті», органі письменників України, ч. 9 з 1939 року.

До статті долучена з фільму світлина Петра і Мазепи. Петро гарний чоловіча, а Мазепу спотворено, як дикун з лісу, хоч з природи був красунь та інтелігентний. Не дивно, що цар Петро наказував вішати Мазепу-манекена і зганяти людей, щоб плювали на нього, малювати карикатури його на дверях церков і наказував священникам виклинати Мазепу. Але російський народ, який називає українців братами, вихвалює царя Петра понад правду, що він російський патріот і «знає, за що воює» та що Мазепа — підлий зрадник. Мазепа, гетьман українського народу, також знав, чому виступив проти Петра, шукав щирого приятеля-союзника визволити свій народ від деспота Петра і московських паразитів, які грабували, вбивали, знущалися нар українським народом. За це Мазепа — підлий зрадник?

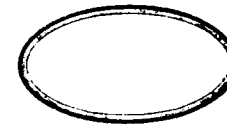
Що думали ті вояки, яка була їхня совість, коли в київській українській газеті читали ту статтю про фільм царя Петра I, — вояки з Богунського, Таращанського та інших полків, які покинули Армію УНР (Петлюри) і перейшли на службу до більшовиків, повіривши брехливим кличам Леніна «земля селянам, фабрики робітникам». Що їм зда-

валося, — тим, що ще не загинули були від голоду чи в сибірських тундрах? Вони певно знали, що їхні діти, внуки увесь український народ будуть вічно проклинати їхні кості в тих комунальних гробах, які вони заслужили собі від «братів росіян» за вірну їм службу. Вони зрадили свій уряд, своєю армію і свій народ.

А. С. Пушкін *Собрание Сочинений. История Петра I*
Записки Бригадира Моро-де Брозе
Борис Куракин, (дипл. і свояк Петра) *Автобиография*

ЗМІСТ

	Сторінка
<i>Що варт пам'ятати — А. Курдидик</i>	5
Москва — це Азія. Україна — це Європа	8
Спроби спотворити Мазепу	12
Чужинці про Івана Мазепу	27
Москва і Гетьман Мазепа	35
Портрет царя - деспота	42

Сердечно дякую п. Пилипові Вакуленкові з Аделаїди, Австралія за мистецьке оформлення обкладинки цієї книжки без винагороди.

Автор

Друкарня М. Цюрака в Аделаїді, Південна Австралія